

Förskolans och skolans värdegrund

– förhållningssätt, verktyg och metoder

Beställningsuppgifter:

Fritzes kundservice

106 47 Stockholm

Telefon: 08-690 95 76

Telefax: 08-690 95 50

E-postadress: skolverket@fritzes.se

Beställningsnummer: 10:1210

ISBN: 978-91-86529-27-7

Omslagsfoto: AGE Fotostock

Övriga fotografier: Martin Naclér

Grafisk produktion: AB Typoform

Tryck: DanagårdsLitho 2013

Innehåll

5	Inledning
7	KAPITEL 1. DEMOKRATI OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER SOM UPPDRAG
8	Värdegrunden som förhållningssätt
10	Förskolan och skolan som mötesplats
16	"Vi styr med kultur och värderingar"
23	KAPITEL 2. ALLAS LIKA VÄRDE
24	Allas lika värde
29	Övning: Ett steg fram – en värderingsövning på temat normer
34	Mångfald i likvärdig skola
38	"Man kan ju inte backa från värdegrunden"
41	Frihet och integritet
45	Övning: Ett diskussionsunderlag på temat integritet
47	KAPITEL 3. DEMOKRATISK KOMPETENS
48	Demokrati som uppdrag
49	Lära om mänskliga rättigheter och demokrati
54	"Vi lever värdegrunden"
59	Inflytande och delaktighet
64	Utveckla demokratisk kompetens
67	Workshopar för klassrummet
71	KAPITEL 4. SAMTAL OM OCH FÖR VÄRDEGRUNDEN
72	Samtalets roll
74	Deliberativa samtal
81	Deliberativ värderingsmall för samtal
82	Filosofiska samtal
87	"Filosofiska samtal som metod för att förstå hur vi tänker"

89 Sokratiska samtal

94 "Sokratiska samtal stärker analysförmågan"

97 Värderingsövningar och drama som samtal

99 "Forumspel lyfter på locket och synliggör"

102 Några typer av värderingsövningar

104 Övning: En värderingsövning på temat inflytande

105 Övning: En värderingsövning på temat att må bra

106 Övning: En värderingsövning på temat du har rätt att gå i skolan

109 KAPITEL 5. SYSTEMATISKT KVALITETSARBETE

110 Systematiskt kvalitetsarbete

112 BRUK – Skolverkets kvalitetsverktyg

113 Litteratur

Förord

Förskolor och skolor som lyckas med sitt värdegrundsarbete visar att det med demokrati och mänskliga rättigheter som utgångspunkt finns goda möjligheter att skapa en miljö som präglas av generositet och ansvarstagande. En miljö som har stor betydelse för elevernas utveckling och lärande och i förlängningen också för ett sammanhållet samhälle i stort.

Det här stödmaterialet riktar sig därför till förskollärare, lärare, förskolechefer, rektorer och övrig personal som t.ex. barnskötare och elevhälsans personal – i förlängningen till alla som arbetar i förskola och skola. Begreppsmässigt används därför inte bara befattningarna ovan utan också lite bredare benämningar som till exempel pedagoger och personal. Med pedagoger menas då förskollärare och lärare.

Syftet är att ge stöd och inspiration för fortsatt arbete med värdegrunden. Materialet utgår från Barnkonventionen och gällande bestämmelser för förskolan och skolan och innehåller kopplingar till aktuell forskning samt ger exempel på konkreta verktyg och metoder. Materialet är tänkt att användas vid kompetensutveckling eller som underlag för reflektion och diskussion om de värden som skolan har att värna och gestalta.

I slutet av stödmaterialet kopplas förskolans och skolans värdegrundsarbete samman med det systematiska kvalitetsarbetet. Skolverkets kvalitetsverktyg BRUK presenteras här. Illustrativa exempel och teoretiskt stöd har hämtats från en forskarstudie om skolors arbete med värdegrunden från 2011. Det val av metoder, verktyg och övningar som gjorts i stödmaterialet bygger också delvis på slutsatser härifrån.

Studien har genomförts av fil.dr Inger Assarson, Stockholms universitet, professor Ann Ahlberg, fil.dr Ingela Andreasson och fil.dr Lisbeth Ohlsson vid Göteborgs universitet. Ann Ahlberg har fungerat som vetenskaplig ledare för arbetet med studien. Erica Jonvallen, undervisningsråd på Skolverket, har skrivit stödmaterialet, med undantag för intervjun på s. 87–88, som är skriven av journalisten Mats Wingborg.

Uppdraget att utarbeta detta stödmaterial har genomförts i samråd med Diskrimineringsombudsmannen, Skolinspektionen, Statens folkhälsoinstitut, Socialstyrelsen och Barnombudsmannen samt Sveriges kommuner och landsting. Dessutom har Skolverket samrått med andra berörda intresseorganisationer, däribland elevorganisationerna SECO och SVEA.

REVIDERING 2013

Stödmaterialet har i några delar reviderats under våren 2013, främst med anledning av Skolverkets allmänna råd med kommentarer *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet* och att BRUK finns i digital form. BRUK är ett kvalitetsverktyg som verksamheterna kan använda i det systematiska kvalitetsarbetet.

Beskrivningen av hur värdegrundsuppdraget hänger samman med kunskapsuppdraget har förstärkts i texten och lyfts fram med nya exempel. Även vad lärare som leder värderingsövningar behöver tänka på har förstärkts. I slutet av varje kapitel har lagts ett antal diskussionsfrågor i syfte att uppmuntra kollegialt lärande och samtal kring skolans värdegrundsuppdrag.

Revideringen genomfördes av Hugo Wester, expert på Skolverket.

Anna Ekström
Generaldirektör

Annika Hjelm
Projektledare

Inledning

Förskolan och skolan¹ har i uppdrag att förmedla både kunskaper och värden. För alla som arbetar i förskola och skola är arbetet med värdegrunden ett övergripande uppdrag som ska genomsyra hela verksamheten – organisation, undervisning², alla olika möten och aktiviteter.

Uppdraget har flera dimensioner. Dels har förskolan och skolan en uppgift att förbereda barn och elever för ett framtida liv som aktiva samhällsmedborgare, dels har barn och elever rättigheter här och nu. Att ge barn och elever kunskaper och värderingar som möjliggör ett aktivt samhällsdeltagande är både ett uppdrag gentemot varje enskilt barn och elev men också ett samhällsuppdrag i stort.

Stödmaterialen beskriver värdegrundsuppdraget och ett förhållningssätt som bygger på grundläggande demokratiska värderingar. I studier, rapporter och riktlinjer framträder förhållningssätt, samtal och relationer som centrala för arbetet med värdegrunden.

Det framgår också att arbetet med värdegrunden varken kan eller bör skiljas från undervisningen.

BAKGRUND

De senaste åren har det svenska skolsystemet genomgått genomgripande reformer. En ny skollag trädde i kraft 2010. I portalparagrafen gjordes ett tillägg om de mänskliga rättigheterna och ett förtydligande om att utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.

Flera undersökningar visar dock att det finns brister i många förskolors och skolors värdegrundsarbete. Alltför ofta sker arbetet vid särskilda tillfällen, skilt från den vanliga undervisningen, eller bärs upp av enstaka eldsjälar. Det finns också undersökningar som visar att barn och elever har bristfälliga kunskaper om de rättigheter de har enligt FN:s konventioner om mänskliga rättigheter. Resultaten från dessa rapporter är oroande.

-
1. Med skola avses även förskoleklass samt fritidshem i tillämpliga delar.
 2. Begreppet *undervisning* syftar, i enlighet med 1 kap. 3 § skollagen (2010:800), på sådana målstyrda processer som under ledning av lärare eller förskollärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värden.

HUR MATERIALET ÄR UPPLAGT

Kapitel ett, *Demokrati och mänskliga rättigheter som uppdrag*, beskriver värdegrundsuppdraget, hur detta uppdrag vilar på demokrati och mänskliga rättigheter och hur förskolan och skolan som social mötesplats utgör en självklar arena för kommunikation, samspel och lärande.

Kapitel två, *Allas lika värde*, beskriver gestaltandet av värdegrunden på en mer principiell och organisatorisk nivå. Här diskuteras hur förskolan och skolan, med utgångspunkt i barnets bästa och alla människors lika värde, kan möta mångfald och olika förutsättningar och behov.

Kapitel tre, *Demokratisk kompetens*, diskuterar hur värdegrundsuppdraget kan gestaltas i undervisningen – genom kunskaper om demokrati och mänskliga rättigheter, genom att möjliggöra inflytande och delaktighet och genom utvecklandet av demokratisk kompetens. Demokratisk kompetens beskrivs som en i huvudsak kommunikativ förmåga där samtal spelar en framträdande roll.

Kapitel fyra, *Samtal om och för värdegrunden*, beskriver hur en så kallad deliberativ demokratisyn kan gestaltas i olika former av samtal. Som exempel på former av samtal lyfts deliberativa samtal, filosofiska samtal, sokratiska samtal samt värderingsövningar och interaktivt drama. De kan användas för att möjliggöra diskussioner kring etiska frågor och problem inom ramen för undervisningen.

Kapitel fem, *Systematiskt kvalitetsarbete*, presenterar avslutningsvis värdegrundsarbetet som del i det systematiska kvalitetsarbete och Skolverkets utvärderingsverktyg BRUK som rör just arbetet med normer och värden.

Stödmaterialen innehåller också reportage från fyra olika verksamheter samt intervjuer med några företrädare för olika samtalsmetoder.

I slutet av varje kapitel har lagts ett antal frågor under rubriken *Diskutera tillsammans*. Detta i syfte att uppmuntra kollegialt lärande och samtal kring skolans värdegrundsuppdrag.

1

**DEMOKRATI OCH MÄNSKLIGA
RÄTTIGHETER SOM UPPDRAG**

Värdegrunden som förhållningssätt

Arbetet med värdegrunden handlar i praktiken främst om att utveckla ett förhållningssätt. Förhållningssättet ska bygga på grundläggande demokratiska värderingar och genomsyra den pedagogiska vardagen såväl i undervisningen som i alla formella och informella möten och aktiviteter.

Förskolors och skolors demokratiska uppdrag handlar både om att tillvarata barnens och elevernas rättigheter och utveckla deras demokratiska kompetens. Demokratisk kompetens är en pedagogisk fråga som är knuten till skolans uppdrag att främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt livslånga lust att lära.³ Demokratisk kompetens riktar fokus mot individen och de förmågor, egenskaper och dygder som hon eller han bör ha tillgång till för att fungera väl i en demokrati.⁴ Trots detta handlar det inte i första hand bara om ett individuellt projekt eftersom demokratisk kompetens får sin betydelse av att vi lever tillsammans i en social gemenskap.

Det bedrivs ett omfattande värdegrundsarbete på förskolor och skolor i landet men måluppfyllelsen skiljer sig åt. Utifrån det lagstadgade uppdraget om likvärdig utbildning behöver kvalificerade pedagogiska samtal föras kring hur värdegrunden förstås och omsätts på olika nivåer. Förskolan och skolan behöver utveckla långsiktiga strategier för ett medvetet värdegrundsarbete. Viktigt att tänka på är att det är i vardagen och i alla pågående lärprocesser och aktiviteter som värdegrunden ska omsättas och praktiseras.⁵ Isolerade insatser i form av temadagar och särskilda metoder utgör därför endast ett komplement.

”Alla som arbetar i skolan ska visa respekt för den enskilda individen och i det vardagliga arbetet utgå från ett demokratiskt förhållningssätt.” **Lgr 11**

3. *Strategi för Skolverkets arbete med de demokratiska värdena*, Skolverket 2000

4. *Samtal pågår*, Havia, V och Larsson, G, Ersta Sköndal högskola 2002

5. Regeringens proposition 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*

Värdegrundsuppdraget i förskolan och skolan är alltså ett med själva undervisningspraktiken och kan därför inte utgöra ett särskilt eller isolerat arbete. Detta förutsätter en syn på kunskap och lärande som något som sker tillsammans med andra. Det i sin tur betyder att planering, genomförande och utvärdering av såväl undervisningen som organisationen av densamma bör ske på ett systematiskt sätt utifrån de mål som formuleras i läroplanerna.

”Undervisningen ska syfta till att utveckla barnets fulla möjligheter och respekt för mänskliga rättigheter.” **Barnkonventionen artikel 29**

Förskolan och skolan som mötesplats

Barn och elever ska inte bara inordnas i det samhälle vi redan har, de är också medskapare av det samhälle som vi tillsammans varje dag är med och formar. Demokratin och de mänskliga rättigheterna behöver ständigt återskapas och var och en behöver kunskap om vad detta medför och vilket ansvar det innebär.

Den ideala förskolan och skolan är inte en plats fri från alla motsättningar och en stor del av värdegrundsuppdraget innebär just att bemöta motsättningar, använda dessa och lära av dem. Förskolan och skolan har en unik möjlighet att vara en social mötesplats och en lärande miljö för barn och elever med olika bakgrund, intressen och värderingar. Samtidigt ligger här också en stor utmaning, inte minst eftersom det är förknippat med en hel del svårigheter att lösa samhällets problem inne i skolan. Förskolans och skolans arbete med det demokratiska uppdraget och grundläggande normer och värden avspeglar samhällets strukturer i stort. När de som arbetar i förskolan och skolan ska gestalta värdegrunden gör de det utifrån de normer och värden de bär med sig. Det är sedan, i mötet med barn, elever, föräldrar och kollegor, som värdegrunden omsätts i praktisk handling.

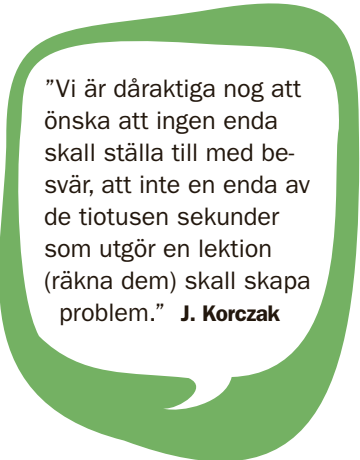
Barnen och eleverna kommer, precis som de som arbetar där, till förskolan och skolan med redan existerande normer och värderingar. Hur man förmår möta dessa och organisera arbetet kring värdegrunden är avgörande för vilka möjligheter barnen och eleverna får att utvecklas som människor. Alla vuxna är förebilder och hur man bemöter barn, elever och varandra påverkar lärandet liksom barns och elevers förståelse och respekt för vårt samhälles grundläggande demokratiska värden.

Ojämlighet, fördomar och konflikter finns i samhället och därmed också i förskolan och skolan. Arbetet med värdegrunden är i första hand ett främjande arbete men fungerar också i förlängningen förebyggande mot ojämlikhet, kränkningar, rasism och fördomar. Arbetet är också en del av hur man hanterar proble-

”Barnen ska utveckla sin förmåga att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar.”

Lpfö 98

”Vi är dåraktiga nog att önska att ingen enda skall ställa till med besvär, att inte en enda av de tiotusen sekunder som utgör en lektion (räkna dem) skall skapa problem.” **J. Korczak**

matiska situationer och händelser när de uppstår. Förskolor och skolor har olika erfarenheter och förutsättningar men viktigt är att arbeta med det som uppstår och de förutsättningar man faktiskt har.

Speglingen av samhälleliga strukturer framkommer särskilt tydligt när eleverna blir äldre. Det finns skäl till oro när signaler kommer att många elever inte känner sig bekräftade socialt, kulturellt och språkligt och när sambanden mellan kunskapsresultat och socio-ekonomisk bakgrund ökar. Liksom när olika gruppers intressen upplevs som ställda mot varandra. Arbetet med värdegrunden får betydelse både i förhållande till elevernas framtida liv och för hur skolor och enskilda lärare lyckas hantera de problem som med nödvändighet uppstår när flera personer ska samarbeta.

En deliberativ demokratisyn har lyfts fram som fruktbar för förskolans och skolans demokratiska uppdrag. Det är en demokratisyn där den kommunikativa förmågan i form av deliberativa samtal sätts i centrum.⁶ Sådana samtal tar sin utgångspunkt i något som upplevs problematiskt och denna typ av samtal kan ses som demokratins bärande element.⁷ I förskolan och skolan kan problematiska händelser utgöra lärtillfällen för alla berörda – både för barn, elever och dem som arbetar i förskolan och skolan.

TRYGGHET OCH STUDIERO

En trygg och stimulerande lärandemiljö är en av de viktigaste förutsättningarna för att barn och elever ska kunna utveckla kunskaper och värden. Många skolor lyckas bra med detta men olika undersökningar visar att det är långt ifrån alla. Kränkningar, skadegörelse och bristande studiero är vanligt förekommande och detta medför att elever och lärare inte får rätt förutsättningar för att fullfölja skolans uppdrag.⁸

Enligt skollagen ska utbildningen utformas på ett sådant sätt att alla elever tillförsäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero. I arbetsmiljölagen finns bestämmelser om kraven på en god arbetsmiljö. Framtagandet av gemensamma ordningsregler är en del av det förebyggande arbetet – liksom ett värdegrundsarbete som genomsyrar hela verksamheten.

Ordningsregler ska finnas för varje skolenhet (förskolan och vuxenutbildningen

6. *Strategi för Skolverkets arbete med de demokratiska värdena – en sammanfattning*, Skolverket 2000

7. *Deliberativa samtal som värdegrund*, Skolverket 2000 (Englund, T.)

8. *Attityder till skolan*, Skolverket 2003 och 2006

undantagna) och utarbetas tillsammans med eleverna.⁹ Elevernas delaktighet och inflytande är här centralt och direkt kopplat till demokratiska arbetssätt. Centralt är också ett tydligt pedagogiskt ledarskap som bygger på respekt för allas lika värde.

RUMMETS BETYDELSE FÖR LÄRANDE

Barn, elever och personal i skolan är alla del av ett gemensamt sammanhang. Förskolan och skolan ska vara en miljö för lärande och utveckling och hur miljön är utformad har betydelse för vilken utveckling som är möjlig. En förskola eller skola är inte en statisk miljö utan alla som vistas i denna miljö är medskapare av den. Den blir till i mötet mellan människor och i samspelet med den fysiska miljön. ”Vi är varandras arbetsmiljö” är ett talande uttryck och för den miljön har de som arbetar i förskolan och skolan ett särskilt ansvar.

Inom förskolan har miljön särskilt uppmärksammats utifrån hur tillgänglig den är för barnen. Detta synsätt är tillämpligt i alla skolformer. Kan barnen och eleverna själva till exempel nå material de behöver? Medvetenheten överlag kring hur det fysiska rummet kan underlätta (eller försvåra!) lärande har ökat. Liksom medvetenheten om att rummet också är identitetsskapande. Vad signalerar ett uppehållsrum på en skola med bänkar som är fastskruvade i golvet? Vad signalerar ett rum som i stället har stolar och bord, tidningar på tidningshyllor, böcker och

9. 5 kap. 5 § skollagen (2010:800)

spel på öppna hyllor? Har vi fastskruvade saker för att eleverna inte ska kunna förstöra dem eller förstör eleverna *för att* vi har fastskruvade saker?

Rummen i förskolan och skolan påverkar människors relationer och ger signaler kring vilket beteende som förväntas, vilka aktiviteter som är möjliga och vilka möten som är möjliga. De säger också något om vilket värde de som vistas där har och hur viktiga olika aktiviteter är.¹⁰ Ett skräpigt klassrum med kala väggar sänder signaler om att de som ska vara där inte är särskilt viktiga. Inte heller signalerar ett alltför hemligt rum lärande och utveckling.

Traditioner och normer präglar ofta både arbetsätt och miljö. I exemplet nedan upptäcktes till exempel vilken effekt namnet på ett rum hade:

Det är morgon och i förskolans rum för de yngre barnen råder full aktivitet. Barnen lämnas av sina föräldrar och personalen hälsar dem välkomna. Personalen tar både föräldern och barnet i hand. Föräldrar inbjuds till att vara med i verksamheten en stund innan de lämnar barnet. Anna, som är förskollärare, frågar Karl vad han vill göra. Karl väljer att gå in i "fantasirummet". Att rummet heter fantasirum står fint skrivet på en skylt ovanför dörrkarmen. Där finns bland annat kuddar, utklädningskläder, dockor och gosedjur. Efter att Karl gått in i rummet kommer fler pojkar och flickor in för att leka. Anna berättar att rummet tidigare hette "dockvrån" men att de döpt om det. Det är lika många pojkar som flickor som använder rummet nu.¹¹

I skolan samverkar den fysiska miljön med de relationer och processer som pågår. På samma sätt som miljön eller rummet signalerar värden gör människorna det i sättet att kommunicera och i valet av aktiviteter. En checklista för att arbeta med rumsliga förändringar kan se ut så här:¹²

Interaktioner

Vilka samspel är möjliga? Hur kan barnen och eleverna relatera till varandra i rummet? Hur kan barnen och eleverna samspela med läraren i rummet?

Aktiviteter

Vad är möjligt att *göra* i detta rum? Vilken typ av aktiviteter är möjliga i detta rum? Vilka är omöjliga?

10. *Skolvardagens komplexitet* – en studie av värdegrundsarbetet i skolans praktik, Skolverket 2011 (rapport 354)

11. Ibid.

12. *Vygotskij i praktiken*, Strandberg, L, Norstedts akademiska förlag, 2006

Verktyg

Vilka verktyg och föremål har barnen och eleverna tillgång till i rummet?

Utvecklingshopp

Finns en förväntan om utveckling i detta rum? Har barnen och eleverna tillgång till detta hopp?

Kreativitet

Är rummet ”färdigt” eller finns det utrymme för barnens innovationer i detta rum?
Är det möjligt för barnen och eleverna att förändra rummet i fråga om någon av de uppräknade aspekterna?

MILJÖ FÖR DELAKTIGHET OCH UTVECKLING

Arbetet med miljön är en stor del av arbetet med delaktighet. I avsnittet om demokratisk kompetens framhålls att insyn är en förutsättning för delaktighet. Barnen och eleverna bör också bjudas in till dialog om vad, hur och varför, och på så sätt vara medskapare av en hälsofrämjande miljö för lärande.

”Vi styr med kultur och värderingar”

På Glada Hudikgymnasiet i Hudiksvall samverkar gemensamma värderingar, skarpa lägen och höga förväntningar. Ledarskapsutbildningen, som alla elever läser oavsett inriktning, skapar medvetenhet om individer, grupper och värderingar.

– Att ställa sig inför en klass och prata, det är någonting jag vägrade göra förut. Men här tänkte jag att ”nä nu gör jag det”, berättar Emma Sundberg som går i årskurs tre.

– Nu var det liksom ändå en nystart. Sen dess har jag övat, och i och med ledarskapet när vi ska hålla anföranden gör jag det och det går ju bra! Sen dömer jag inte folk längre. Jag bryr mig inte alls om rykten om folk som jag gjorde förut.

Klasskamraterna nickar och bekräftar. De kan alla ge exempel på hur ledarskapsutbildningen på Glada Hudikgymnasiet fått dem att tänka helt annorlunda, både om sig själva och om andra. Och fler elever säger samma sak: ”Här får man vara den man är”.

Värderingar som styr

Lena Lingman, skolans rektor, berättar att det som de kallar ledarskapsutbildningen utgör en sorts grund för hela tänkandet kring värdegrunden på skolan och läses av alla oavsett vilken inriktning man valt. Glada Hudikgymnasiet har formulerat sin verksamhet utifrån en idé om utveckling av unga människor. En idé som bärs upp av fyra grundvärderingar:

1. Bli den du är

Vi kommer att göra allt för att varje individ ska kunna växa och utvecklas för att sträva efter och uppnå sin egen potential. Vi begär inte att någon ska uppfylla orealistiska förväntningar, men hos oss ska var och en kunna bli allt det som man har förutsättningar att bli.

2. En spade är en spade

Hos oss nämner vi saker vid deras rätta namn. Vår energi är för värdefull för att vi ska slösa den på att prata förbi varandra eller tassa runt med halvsagda sanningar.

3. What goes around comes around

På vår skola möts människor varje dag. Var och en har ett ansvar för hur han eller hon bemöter andra. Genom sitt sätt att agera påverkar man hur andra agerar och därmed hur vår skola fungerar.

4. Ord är billiga – handlingar kostar

Man kan inte snacka sig ur en situation man handlat sig in i. Ibland är det lättare att säga något, än att faktiskt i handling göra det, men på vår skola ska ord och handling följas åt.

– Vi är en kultur- och värderingsstyrd verksamhet, berättar Lena Lingman. Vi styr med kultur och vi styr med värderingar. Vi styr genom att ändra under ytan. För att förändra på lång sikt så måste du under ytan och inte bara ”dutta på betendenivå” som vi säger. Vad är det du tror om dig själv som gör att du gör så här? Vad tror du om dig själv och andra? Det kommer ibland elever hit med en fruktansvärd självbild och då har vi tre år på oss att förändra den, och det gör vi framför allt genom våra egna värderingar, hur vi betar oss. Det förhållningssätt vi har gentemot varandra. Målet här är att nå bra resultat – både i form av betyg i olika ämnen men också att de ska ha självförtroende. De ska känna att när de går ut härifrån så kommer de fixa det. Och för att lyckas med det styr vi med kultur och med värderingar. Och ärligt talat, säger Lena, hur svårt kan det vara? Det är ju inte kärnfysik det handlar om.

Självklarheten i förhållningssättet påminner på sätt och vis om det förhållningssätt som genomsyrar många förskolor. Har gymnasieskolan egentligen mycket gemensamt med den verksamheten? Lena Lingman nickar och berättar att när hon gick rektorsutbildningen så upplevde hon att det var de från förskolan som hon hade mest gemensamt med rent värderingsmässigt. Det verkar finnas en pedagogisk medvetenhet i arbetet med de yngre barnen som saknas på många håll i arbetet med de äldre barnen och de vuxna.

Skarpa lägen

Det projektbaserade arbetssättet är en del av skolans värderingar och kultur. Eleverna arbetar i stor utsträckning i projekt och förväntningarna och kraven på dem är höga – om än inte orealistiska. Grundvärderingen ”bli den du är” syftar just på att alla ska bli det de har förutsättningar att bli. När Skolverket hälsar på håller läraren Peter Bryngelsson på att inreda och ställa i ordning ett rum som ska bli reklambyrå. Där ska eleverna kunna ta emot kunder på riktigt. Bredvid ligger skolans radiostudio där eleverna som läser radioinriktning sänder webbradio.

Att det ska vara på riktigt är viktigt. Det handlar om att lära för livet och projekten utmynnar alltid i ”skarpa lägen”. Eleverna i årskurs ett hade som första projekt att anordna en tårtbakartävling på skolan och nu sitter de i ett konferensrum och planerar för en Halloweenfest för årskurs 1–3 och 4–6 inne

Elever på Glada Hudik-gymnasiet med rektor Lena Lingman.

i Hudiksvall. På väggarna i skolan hänger affischer från olika evenemang som elever varit inblandade i. Arrangörseleverna planerar och genomför, musikeleverna uppträder, eleverna på grafisk design gör affischer och annat material. Samarbetet med kommunen, företag och olika föreningar och organisationer är en förutsättning.

– Det går inte att komma för sent när en riktig kund väntar eller att slarva med affischer som ska sitta uppsatta över hela Hälsingland. Det är skillnad på att baka en kladdkaka som bara jag själv ska äta och en som ska säljas för tjugo kronor biten, menar Lena Lingman.

Gå under ytan

– Lärares ledarskap är jätteviktigt, menar Lena. I ett klassrum skapar man ett tillstånd som ska gynna det man ska göra. Och det handlar ju delvis, men inte bara, om ordning och reda. Det är i de där små sakerna som värderingar blir synliga. Att sitta med jacka på i klassrummet eller ha mobiltelefonen på krockar med de värderingar som är en del av den kultur som är nödvändig. En kultur som ytterst är till för att alla ska lyckas utveckla sin fulla potential.

Att tala om kultur och värderingar snarare än om ordningsregler i sig verkar bjuda in till ansvarstagande. Ett ansvarstagande som blir möjligt genom höga förväntningar och tilltro till varje elevs förmåga och vilja. Lena utvecklar vad hon menar:

– Egentligen tror jag att vi alla är överens om att telefoner inte ska vara på i klassrummet, om det inte är så att de används till något i undervisningen. Men detta kan man ju hantera på väldigt olika sätt. Jag vill såklart inte att den ska vara på men jag ställer mig också frågan ”varför vill jag inte det?” Jo därför att jag är helt säker på att det stör de eleverna som är där. Självt lämnar jag alltid min telefon på kontoret – och det gör jag för att jag vill vara den bästa läraren

just här just nu. Och telefonen kommer inte att gynna det målet. Utan om den ringer, även om den bara vibrerar i fickan, så kommer jag att just där och då undra vem som ringer. Och då har jag lämnat klassen och är inte längre mentalt närvarande. Och där vill jag att de själva ska landa också. Jag vill att de ska *välja* att stänga av telefonen. För sin egen skull. För att de ska få maximala förutsättningar att bli allt det som de kan bli. Så att samla in alla telefoner och sen ge ut dem när lektionen är slut det skulle vara att ta ifrån dem valet. Det garanterar att de inte blir störda men de väljer inget annat beteende själva. Det är att dutta på beteendenivå enligt mig. Då får det hellre ta två år för dem – att förstå att det gäller att skapa förutsättningar för sig själv när man ska göra något viktigt.

Lära av olikhet och gruppen

På Glada Hudikgymnasiet är gruppen viktig. Genom att uppmärksamma eleverna på hur de själva blivit som de blivit ökar deras förståelse för andra. Lena berättar hur de, utan att prata om allas lika värde, ganska fort får eleverna att förstå. Genom att, som Lena säger "leda med värderingar" får eleverna en helt annan förståelse och "helt andra värderingar kring andras beteenden".

– De får en förståelse för vad som finns under ytan och att det inte är så konstigt att vi är olika. Vi är ju inte ens likadana som våra syskon. Utifrån den här grunden så går det ganska snabbt. När jag träffar dem igen i årskurs två så brukar jag fråga hur de har utvecklats sen de kom till skolan och det som de allra flesta brukar säga är att de slutat döma folk. Att de inte längre värderar människor och att de tycker det är så skönt. De kan konstatera att de kanske aldrig kommer att bli kompisar men det betyder ju inte att de måste lägga energi på att värdera personen i fråga. Människor som är exakt som du har ju inget att lära dig. Det är ju de som är olika som kan lära dig saker. Vi arbetar mycket med just praktiska teamövningar. I ettan till exempel får eleverna aldrig sitta på samma plats i klassrummet. De måste flytta sig och sitta med olika. Den formella gruppen, klassen, som vi har framför oss är förutsättningen. Den första perioden handlar otroligt mycket om att få den här klassen att bli en stark informell grupp med alla inkluderade. Så att de väljer att vara med alla, inte bara blir placerade.

Avslutningsvis konstaterar Lena Lingman:

– I dagens individualiserade värld är det så lätt att glömma bort gruppen. Vi brukar säga att är det någonting vi ska vara bra på så är det gruppen. Så mycket i dag går ut på något sorts individuellt självförverkligande. Men ibland behöver man ju göra något som man inte vill göra *för gruppens skull!* För någon annan! Det här pratar vi otroligt mycket om i ettan när de kommer hit.

Demokrati och mänskliga rättigheter i skolan – skollagen och FN:s konventioner om mänskliga rättigheter

Utbildningen inom skolväsendet ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor. Var och en som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling.¹³ Detta ska inte bara genomsyra undervisningen i varje ämne, utan också påverka såväl organisation och samordning av undervisningen i olika ämnen som val av arbetssätt.

Utbildningen syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Utbildningen syftar också till att i samarbete med hemmen främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare.¹⁴

Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt och barnets bästa ska vara utgångspunkten i all utbildning.¹⁵ Elevernas rätt till inflytande,¹⁶ alla skolors arbete för att motverka diskriminering och alla former av kränkande behandling samt bejakandet av elevernas unika egenart och potential är olika aspekter av detta.

Mänskliga rättigheter

Demokrati och mänskliga rättigheter hör ihop. En långsiktigt hållbar demokrati förutsätter att de mänskliga rättigheterna respekteras. Det omvända sambandet är lika uppenbart. Demokratiska beslutsprocesser tenderar att förstärka skyddet för de mänskliga rättigheterna.

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna liksom konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter och de regionala rättighetskonventionerna innehåller en rad rättigheter som direkt eller indirekt utgör grunden för en demo-

13. 1 kap. 5 § första och andra stycket skollagen (2010:800)

14. 1 kap. 4 § första och tredje stycket skollagen (2010:800)

15. 1 kap. 4 § andra stycket respektive 10 § första stycket skollagen (2010:800)

16. 1 kap. 10 § andra stycket skollagen och 4 kap. 9 § första stycket skollagen (2010:800)

kratisk samhällsbyggnad. De rättigheter som har en mer direkt koppling till det demokratiska beslutsfattandet är åsikts- och yttrandefriheten, mötes- och föreningsfriheten samt den allmänna rösträtten. Även övriga rättigheter har betydelse för demokratiseringsprocessen, till exempel de som sammanlagt syftar till upprätthållandet av rättsstatens principer och rätten till utbildning.¹⁷

Barnkonventionen

FN:s konvention om barnets rättigheter, eller Barnkonventionen som den ofta kallas, är en central utgångspunkt för arbetet med värdegrunden – liksom andra konventioner om mänskliga rättigheter. Barnkonventionen bör läsas i sin helhet men fyra av artiklarna är vägledande för hur helheten ska tolkas.

Dessa fyra artiklar är huvudprinciper i konventionen:¹⁸

Artikel 2 Alla barn har samma rättigheter och lika värde. Ingen får diskrimineras.

Artikel 3 Barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla beslut som rör barn.

Artikel 6 Varje barn har rätt att överleva och utvecklas.

Artikel 12 Varje barn har rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör henne/honom. Barnets åsikt ska beaktas i förhållande till barnets ålder och mognad.

Konventionens övriga artiklar ska läsas med dessa som utgångspunkt. Artikel 3 anger att det är barnets bästa som ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn och denna artikel är konventionens grundpelare. Dessa fyra artiklar relaterar till varandra och tillsammans formar de en attityd till barn, man skulle här kunna tala om konventionens människosyn.¹⁹ En människosyn som i detta stödmaterial formuleras som ett förhållningssätt.

Barnkonsekvensanalys för barnets bästa

En ny bestämmelse i skollagen har införts som utgår ifrån artikel 3 och 12 ovan (1 kap. 10 § skollagen). För att kunna avgöra vad som är barnets bästa krävs en bedömning av vilka konsekvenser ett beslut eller en åtgärd får för det enskilda barnet eller för en grupp barn. Vid en sådan bedömning, eller barnkonsekvensanalys, ska barnets bästa väga tungt i förhållande till andra avvägningar.²⁰

17. Regeringens webbplats om mänskliga rättigheter, www.manskligarattigheter.gov.se

18. Barnkonventionen, Unicefs förkortade version

19. *Mänskliga rättigheter – konventionen om barnets rättigheter*, UD INFO, Regeringskansliet, 2006

20. Regeringens proposition 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*

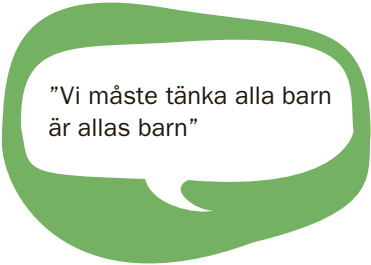
DISKUTERA TILLSAMMANS:

- 1.** Förskolan och skolan har i uppgift att ge barnen möjligheter att utveckla kunskaper och värden. Hur hänger kunskaper och demokratiska värden ihop?
- 2.** Förskolans och skolans värdegrund omfattar värdena människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan män och kvinnor samt solidaritet mellan människor. Det är dessa värden förskola och skola ska förmedla och gestalta. Hur avspeglas detta i er verksamhet? Försök ge några konkreta exempel utifrån varje punkt.
- 3.** Den fysiska miljön signalerar också värden. Vilka traditioner och värderingar syns i utformningen och inredningen av era lokaler? Ge gärna exempel.
- 4.** Utgångspunkten i Barnkonventionen är principen om barnets bästa. Ge exempel på hur arbetet organiseras enligt den principen? Finns det tillfällen när det är svårt att följa principen om barnets bästa i förhållande till annat som styr i förskolans och skolans vardag?

2

ALLAS LIKA VÄRDE

Allas lika värde

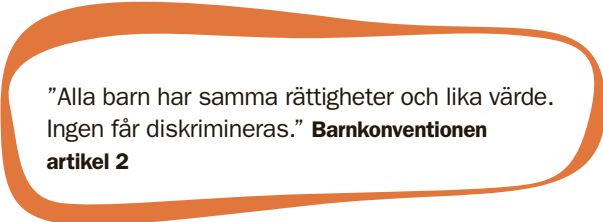

”Vi måste tänka alla barn är allas barn”

Skollagen slår fast att utbildningen ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna, som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor. Var och en som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling.²¹

Principen om alla människors lika värde gäller alltså i förhållande till barn, elever och personal – olika barn- och elevgrupper och olika personalkategorier – liksom i mötet med föräldrar och omvärld. Om förskolan och skolan på ett trovärdigt sätt ska kunna gestalta allas lika värde måste hierarkier, värderingar och normer synliggöras. De normer som styr samhället, förskolan eller skolans organisation och relationerna vi har måste synliggöras och granskas. Särskilt viktigt är att alla barn och elever i förskolan och skolan respekteras som människor, utifrån de rättigheter de har och de medborgare de är. I arbetet med allas lika värde i förskolan och skolan är Barnkonventionens artikel 3 om barnets bästa ”den etiska och moraliska grundregeln”.²²

Allas lika värde ska vara en ledande princip i både organisation, val av innehåll och arbetssätt. Allas lika värde ska också gestaltas av alla som arbetar i förskolan och skolan och detta får konsekvenser för hur lärandet organiseras på verksamhetsnivå. Det handlar bland annat om på vilket sätt elever i behov av särskilt stöd får detta och om hur olika normer påverkar individer och grupper. Att lyfta frågor kring vad allas lika värde betyder i praktiken är viktigt såväl i personalgruppen som med barnen och eleverna. Kunskap om Barnkonventionen och FN:s övriga

”Alla barn har samma rättigheter och lika värde. Ingen får diskrimineras.” **Barnkonventionen artikel 2**

21. 1 kap. 5 § skollagen (2010:800)

22. *Att arbeta med barnkonventionen*, Faktablad från Barnombudsmannen (BO)

konventioner om mänskliga rättigheter, liksom kunskap om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), är väsentlig.

TRYGGHET OCH UTSATTHET

Enligt skollagen ska utbildningen utformas på ett sådant sätt att alla elever tillförsäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero.²³ En lärare, förskollärare eller annan personal som får kännedom om att ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling i samband med verksamheten är skyldig att anmäla detta till förskolechefen eller rektorn. En förskolechef eller rektor som får kännedom om att ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling i samband med verksamheten är skyldig att anmäla detta till huvudmannen. Huvudmannen är skyldig att skyndsamt utreda omständigheterna kring de uppgivna kränkningarna och i förekommande fall vidta de åtgärder som skäligen kan krävas för att förhindra kränkande behandling i framtiden.²⁴

Andelen elever som trivs i skolan har ökat sedan början av 1990-talet och svenska elever är i huvudsak nöjda med sin skola. De uppger att de mår bra och trivs med sina lärare och kamrater. Samtidigt finns tecken på att den psykiska ohälsan ökat något och det är många barn och elever som utsätts för mobbning och annan kränkande behandling i skolan. Barns och elevers ökade användning av internet och sociala medier sätter fokus på att gränsen mellan vad som händer i skolan och utanför alltmer suddas ut. Elever med funktionsnedsättning eller elever som går i särskola känner sig till exempel ofta utsatta. Även om de flesta skolor har rutiner för hur man ska åtgärda kränkande behandling och trakasserier följs inte alltid dessa rutiner eftersom man ofta saknar gemensamma förhållningsätt.²⁵

”Barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla beslut som rör barn.” **Barnkonventionen artikel 3**

23. 5 kap. 3 § skollagen (2010:800)

24. 6 kap. 10 § första stycket skollagen (2010:800)

25. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* Skolverket 2009

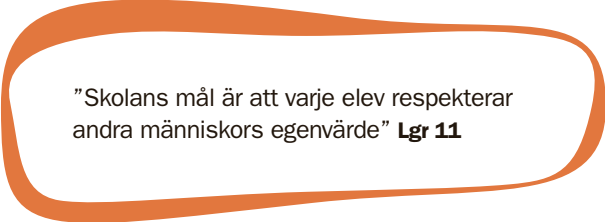
Läs mer i Skolverkets
Nolltolerans mot dis-
kriminering och krän-
kande behandling.

Trakasserier och kränkningar förekommer framför allt utanför lektionstid. Klassrumsbyten, mörka korridorer och undanskymda prång bidrar till att de kan pågå utan insyn. Det finns en stark önskan bland grundskoleelever att det ska finnas fler vuxna bland eleverna utanför lektionstid. Det finns också en tendens hos personal att bagatellisera eller banalisera kränkande behandling. Det leder till att utsatta barn och elever inte bryr sig om att berätta vad de varit med om. Skillnaderna är dock stora mellan olika skolklasser och mellan olika skolor vilket tyder på att mobbning kan begränsas.²⁶

SYNLIGGÖRA NORMER

För att göra världen begriplig finns delar vi upp saker och ting i kategorier. Mer eller mindre omedvetet placeras andra människor in i olika fack och osäkerhet kan uppstå när oklarhet finns i var de hör hemma. Likvärdig skola betyder inte att det ska vara lika för alla utan likvärdigheten är viktig just för att vi är olika. I arbetet med likvärdighet och att se olikhet som en tillgång är det viktigt att uppmärksamma de normer som omger oss och som, i olika grad, bestämmer hur vi är och förväntas vara. Normer är kopplade till makt och därmed också till grundläggande demokratiska värden, liksom till barns och elevers rättigheter och möjligheter.

Synliggörande av normer är en väsentlig del av förskolans och skolans likabehandlingsarbete eftersom grunden till att diskriminering, trakasserier och kränkningar uppstår kan kopplas till de normer som finns. Det är också sällan så att diskriminering, trakasserier och kränkningar sker av en enda anledning – utan det handlar ofta om en samverkan mellan olika maktrelationer baserade på kön, sexualitet, etnicitet, funktionsnedsättning, materiella resurser, utseende och ålder.²⁷

”Skolans mål är att varje elev respekterar
andra människors egenvärde” **Lgr 11**

Det normkritiska perspektivet skiljer sig från det som kallas toleransperspektivet.

26. Ibid.

27. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* Skolverket 2009

Ett toleransperspektiv innebär i första hand att fokus ligger på att skapa förståelse och empati för människor som utsätts för diskriminering. En risk med ett sådant perspektiv är att det inte synliggör normer utan snarare befäster dem eftersom det skapar föreställningen om ett ”vi” som ska tolerera ett ”dom”. De som är norm blir då de som ska visa tolerans för dem som av någon anledning anses som avvikande och de normer som tas för givna förblir osynliga. Ett normkritiskt perspektiv kan synliggöra vilka normer som råder, både i samhället och i verksamheten, liksom vilka normer som man själv är bärare av och som är möjliga att förändra.²⁸

Ett normkritiskt perspektiv är grunden för ett aktivt arbete mot diskriminering och kränkande behandling. Vilka värderingar tar vi för givna på vår förskola eller vår skola? Vad anses normalt och vad anses avvikande? En social gemenskap utan normer är svår att föreställa sig och vissa normer gör det lättare för oss att umgås och leva tillsammans – som att vi hälsar på varandra eller kommer i tid till möten.

28. Ibid.

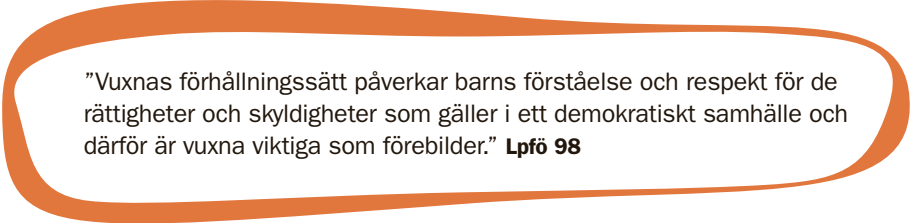

Läs mer, och få stöd för vidare arbete, i Diskrimineringsombudsmannens material *Husmodellen*.

Men många normer fungerar diskriminerande och uteslutande. En medvetenhet kring detta är en förutsättning för att förskolan och skolan ska kunna fungera likvärdigt med hänsyn till allas lika värde.

Det finns starka normer i vårt samhälle som ger olika grupper av människor fördelar på bekostnad av andra. Kunskap om hur normer och värden tar sig uttryck och tillämpas, både i samhället och i den egna verksamheten, är nödvändig för ett medvetet och reflekterat värdegrundsarbete.²⁹ Ett normkritiskt arbete kan ge både kunskap och redskap för detta och kan med fördel inledas med att granska den egna organisationen. Har olika elevgrupper olika status? Vilka värderingar kommer till uttryck på förskolan och skolan – i hur barn- och elevgrupper sätts samman, i hur förskolan eller skolan har organiserat för barn och elever i behov av särskilt stöd, i förväntningarna på olika barn och elever och i hur miljön är utformad?³⁰

Här följer en värderingsövning på temat normer. Den är framtagen gemensamt av Forum för levande historia och RFSL Ungdom och ingår i metodmaterialet *Bryt! – ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*. Materialet innehåller, förutom övningar, också en bakgrund och beskrivning av begreppet normkritik. Övningen presenteras här framför allt som ett exempel på hur man kan synliggöra normer och den kan med fördel användas för att gemensamt börja reflektera över normer i personalgruppen. Gå också gärna vidare och läs materialet i sin helhet.

”Vuxnas förhållningssätt påverkar barns förståelse och respekt för de rättigheter och skyldigheter som gäller i ett demokratiskt samhälle och därför är vuxna viktiga som förebilder.” **Lpfö 98**

29. *Skolvardagens komplexitet – en studie av värdegrundsarbetet i skolans praktik*, Skolverket 2011

30. *Bryt! – ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*, Forum för levande historia och RFSL Ungdom, tredje upplagan 2011

Ett steg fram – en värderingsövning på temat normer³¹

ÖVNING

Våra möjligheter till jobb, bostad och utbildning varierar mycket beroende på vår hudfärg, vårt kön, vår sexualitet, vår klassbakgrund, vår etnicitet och vilken funktionsförmåga vi har. Syftet med den här övningen är att få syn på de fördelar och nackdelar som personer och grupper kan få av att följa respektive bryta mot normer.

Material

Lista med påståenden och eventuellt kopierade rollkort, lika många som antalet deltagare.

Gör så här

Läs själv igenom påståendena innan du gör övningen. Välj ut de påståenden som du tycker passar bäst för gruppen och ditt syfte med övningen.

Övningen kan göras i två versioner. I båda fallen behöver ni tillgång till ett relativt stort och öppet rum. Antingen kan deltagarna utgå från sig själva, eller så kan deltagarna göra övningen genom att få kort med roller som de sedan ska utgå ifrån. Om du väljer att göra den första versionen är det viktigt att du och gruppen känner varandra ganska väl. Fördelen med denna version är att deltagarna i högre grad kan få syn på hur de själva påverkas och får fördelar av olika normer. Reflektera gärna själv i förväg kring hur gruppen fungerar: Hur kommer övningen att tas emot? Finns det konflikter i gruppen som riskerar att blåsas upp? Om du känner dig osäker på något av detta kan det vara bättre att göra versionen med rollkortet.

Väljer du att göra versionen med rollkortet är det viktigt att poängtera för deltagarna att de inte får visa eller berätta om sina kort för varandra. Dela sedan ut korten och be deltagarna att läsa tyst för sig själva vad som står på deras kort. Du kan också läsa upp rollerna för deltagarna en och en. Be alla att fundera en stund på egen hand över sin roll: Vad har de för bakgrund? Vad gör de på dagarna och kvällarna? Vad drömmer de om? Hur bor de? Bor de med någon eller några personer?

Be nu deltagarna att under tystnad placera sig på en linje i rummet bredvid varandra. Berätta för deltagarna att du kommer att läsa upp ett antal påståenden. Varje gång ett påstående stämmer in på dem eller deras roll ska de flytta fram en liten bit, annars ska de stanna kvar på samma plats. Börja med att

31. Ibid.

läsa upp några enklare valfria påståenden för att göra det lätt för deltagarna att förstå principen. Det kan till exempel vara påståenden som: "Jag gillar vaniljglass", "Jag tycker om musik" eller "Det bästa jag vet är slaskiga vinterdagar".

Gå sedan vidare till att läsa upp påståendena på sidan 31. Läs upp påståendena sakta, ett i taget. Ta gärna en längre paus mellan varje påstående för att ge deltagarna tid att fundera, eventuellt flytta fram och se sig omkring var de andra befinner sig. Ibland kan det underlätta för gruppen att påståendet först läses upp, till exempel: "Jag har ett EU-pass", och sedan förtydligas: "Har du eller din roll ett EU-pass, ska du alltså flytta framåt". När alla påståenden är klara gäller det att alla stannar kvar på den plats de hamnat. Be deltagarna att stanna kvar eller ännu hellre sätta sig på golvet. Om ni har använt roller, be deltagarna berätta om sina roller för varandra. Låt dem diskutera med den som hamnat närmast om hur det kommer sig att de hamnat just där.

Diskussion

Samla sedan ihop gruppen. Tillsammans kan ni hjälpas åt att svara på eventuella frågor som kan finnas kring själva påståendena. Fråga därefter deltagarna:

- Hur kändes det att ta ett steg framåt? Hur kändes det att stanna kvar?
- Vad händer när man hamnar långt bak eller långt fram? Vad ser man?
- Vad innebär det i en persons vardag att vara någon som ofta hamnar långt fram? Vilka fördelar får man? Hur påverkar det samhället?
- Hur kan man gå vidare när man har fått kunskap om de fördelar och nackdelar man får i samhället? Vad kan man göra för att motarbeta orättvisor?

Rollkorten

Om ni har använt rollkorten är det viktigt att diskutera hur deltagarna har förhållit sig till dessa. I rollkorten finns bara en liten del av varje persons identitet med. Om det inte är utskrivet vad personen har för etnicitet, sexuell läggning, funktionsförmåga eller kön, vad lägger vi då själva in? Fråga deltagarna hur de har tagit ställning till påståendena. De här frågorna är viktiga att diskutera för att lyfta fram osynliga normer och föreställningar:

- Hur tog man ställning till påståendet när informationen på kortet inte var tillräcklig?
- Vilket kön gav deltagarna sin roll? Vilken hudfärg? Vilken sexuell läggning? Vilken bakgrund? Låt deltagarna berätta vad som stod på deras rollkort och vad de själva lade in.

- Vad var det som fick dem att lägga in och ge sin roll de egenskaperna? Låt deltagarna reflektera kring vad de tog för givet, vad de lade in i rollen och varför de gjorde det.

”Ett steg fram” kallas i vissa andra sammanhang för ”Privilege Walk”. Det är en metod som har utvecklats och använts av feminister i olika sammanhang.

Påståenden

- Mina högtider har en röd siffra i almanackan.
- Ingen har frågat mig om jag är kille eller tjej.
- Jag behöver inte snåla i slutet av månaden.
- Ingen har förklarat mitt humör med att jag har mens.
- Mina möjligheter att få jobb påverkas inte av vad jag heter.
- Mitt förstaspråk, min religion och min kultur respekteras i samhället som jag lever i.
- Jag reser vart jag vill utan att i förväg behöva ta reda på om det finns några funktionshinder på flyget, tåget eller bussen.
- Jag är inte rädd för att stoppas av polisen.
- Jag kan köpa hudfärgade plåster som liknar min hudfärg.
- Jag har aldrig blivit kallad något nedsättande på grund av min sexuella läggning eller mitt könsuttryck.
- Jag har aldrig blivit kallad något nedsättande på grund av min hudfärg eller vilket land jag kommer ifrån.
- Jag kan gå in på offentliga simhallar utan att ägna en tanke åt vilket omklädningsrum jag ska använda.
- Folk har sällan eller aldrig kastat skeptiska blickar åt mitt håll när jag har gått på stan.
- Ingen har frågat mig var i världen jag kommer ifrån egentligen.
- Jag tog mig in i den här byggnaden och rummet utan att tänka på trösklar och trappor.
- Jag har inte haft några ekonomiska svårigheter.
- Jag har ett EU-pass.
- Jag har aldrig skämts för mitt hem eller mina kläder.

- Inga politiker eller debattörer skulle ifrågasätta min lämplighet att vara förälder.
- Jag känner att människor lyssnar på mig och tar mina åsikter på allvar.
- I närheten av där jag bor finns det ålderdomshem och ungdomsgårdar med personal som talar mitt förstaspråk.
- Jag kan besöka myndigheter utan att en tolk behöver finnas till hands.
- Jag kan gå hand i hand på stan med någon jag har ihop det med utan att få konstiga blickar.
- Varje dag kan jag läsa i tidningen om framgångsrika människor med samma hudfärg som jag själv.
- Om jag var på besök i riksdagen skulle folk ta mig för en riksdagsledamot.
- Jag behöver inte leta extrapriser när jag handlar mat.
- Mina föräldrar och lärare har fått mig att känna att jag kan bli vad jag vill.
- Jag känner mig sällan rädd när jag är ute på stan om kvällarna.
- Jag bor i ett område med ganska låg arbetslöshet.
- Det är lätt att få tag på information på mitt förstaspråk.
- Ingen har kallat mig för lilla gumman.
- Jag är inte på min vakt när jag går förbi en grupp män sent på kvällen.
- Jag behöver inte oroas för att min lön är lägre än kollegornas bara på grund av mitt kön.
- Jag har aldrig behövt berätta för mina släktingar vilken sexuell läggning jag har.
- Jag kan öppna en påse jordnötter när som helst och var som helst.

Roller

Du är en kille som flytt med din familj från Irak. Du går i nian och drömmer om att bli läkare.	Du är ordförande i en partipolitisk ungdomsorganisation. Dina föräldrar kom till Sverige från Chile på 70-talet.	Du är dotter till en undersköterska och studerar ekonomi på universitetet. Du spelar innebandy på fritiden.
Du är gift och sitter i kommunfullmäktige. Du har tre barn och anlitar en barnflicka. Du har dyslexi.	Du är en muslimsk tjej. Du bor med dina föräldrar som är djupt troende. Du pluggar till jurist på universitetet.	Du är dotter till en amerikansk ambassadör. Du är kristen och bor i Sverige. Du går i en skola för synskadade.
Du är en kille som bor i en storstadsförort. Din mamma jobbar som städare, din pappa är arbetslös.	Du är en suttonårig tjej som inte avslutat grundskolan. Du jobbar på en snabbmatskedja.	Du är en 25-årig samisk tjej. Du jobbar på kontor och sitter i rullstol. Du har nyligen gift dig.
Du är en heterosexuell tvåbarnsmamma som jobbar som säljare av kontorsmaterial. Du bor i en villa.	Du är en femtonårig tjej. Du bor hemma hos dina föräldrar i en by i Västerbottens inland. Du är adopterad.	Du är en judisk man i 30-årsåldern. Du är skådespelare men jobbar som vårdbiträde.
Du är född i en tjejkropp men har känt sedan dagis att du egentligen är en kille. Dina föräldrar är lärare.	Du är en man i 50-årsåldern. Du jobbar som polis. Du har nyss skilt dig från din make.	Du är en kvinna som jobbar inom vården. Du har bott i Sverige i 14 år. Du bor med din flickvän i en förort.
Du lever som gömd flykting. Du bor tillsammans med din familj i ett rum i en lägenhet.	Du är en heterosexuell man som arbetar som dansare på operan. Du är uppvuxen i ett litet samhälle i södra Sverige.	Du är en singelkille, strax över trettio och jobbar som gymnasielärare.
Du är en 30-årig kvinna. Du pluggar på universitetet och har bott i Sverige i fem år.	Du är sutton år. Du går samhällsprogrammet på gymnasiet och har nyligen blivit förälder.	Du är en vit kille på 25 år som pluggar på Handelshögskolan. Du spelar tennis på fritiden.

Mångfald i likvärdig skola

I arbetet med värdegrunden är en viktig princip att olikhet är en tillgång. Alla barn- och elevgrupper är olika i en mängd avseenden och detta har ett värde i sig, både i skapandet av fruktbara lärandemiljöer och i det demokratiska uppdraget. Alla ska, oberoende av geografisk hemvist och sociala och ekonomiska förhållanden, ha lika tillgång till utbildning i skolväsendet om inte annat följer av särskilda bestämmelser.³² Barn och elever får inte heller diskrimineras enligt diskrimineringslagen. De ska ha samma möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.³³ Utbildningen ska också vara likvärdig oavsett var i landet den anordnas.³⁴

Av läroplanerna framgår att undervisningen ska anpassas till varje barns och elevs förutsättningar och behov. Den ska med utgångspunkt i barnens och elevernas bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper främja fortsatt lärande och kunskapsutveckling. Detta ställer stora krav på förskolorna och skolorna, särskilt som olikheter har ett värde både för elevernas kunskapsutveckling och för deras demokratiska utveckling.

FÖRUTSÄTTNINGAR OCH BEHOV

Skollagen är tydlig med att stöd ska vara kopplat till elevernas förutsättningar att nå målen. Alla barn och elever ska ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt som möjligt. Elever som lätt når de kunskapskrav som minst ska uppnås ska ges ledning och stimulans för att kunna nå längre i sin kunskapsutveckling.³⁵ Samtidigt visar undersökningar³⁶ att det är få kommuner som fördelar resurser med hänsyn till elevsammansättning och elevernas olika förutsättningar och behov. Hur löser då de enskilda skolorna detta?

Det finns också en ökad tendens till särskiljande lösningar i skolan. Det kan handla om nivågruppering eller särskilda undervisningsgrupper av olika slag. Över-

32. 1 kap. 8 § första stycket skollagen (2010:800)

33. 1 kap. 8 § andra stycket skollagen (2010:800)

34. 1 kap. 9 § skollagen (2010:800)

35. 3 kap. 3 § skollagen (2010:800)

36. *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?*, Skolverket 2009

lag finns det en tydlig tendens till att individualisera problem i elevers skolsituation samtidigt som det också skett en förskjutning av ansvar till den enskilda eleven. Detta får konsekvenser både för kunskapsuppdraget och för det demokratiska uppdraget. Sammantaget visar forskningen på att mer individuellt arbete inte gynnar elevernas kunskapsutveckling. Tvärtom finns det ett samband mellan stor andel individuellt arbete och sämre studieresultat.³⁷

SÄRSKILT STÖD

Skolförfattningarna har integrering som ledande organisatorisk princip vilket betyder att barn och elever i behov av särskilt stöd i första hand ska erbjudas detta inom den elevgrupp de tillhör.³⁸ Principen utgår från att barn och elever är olika och att detta både har ett värde i sig och är en förutsättning för lärande på en

37. Ibid.

38. 3 kap. 7 § skollagen (2010:800)

Läs mer i Skolverkets
Allmänna råd för
utbildning av
nyanlända elever.

mängd olika plan.³⁹ Detta är också avgörande när det gäller att ändra på diskriminerande attityder, till exempel mot barn och elever med funktionsnedsättningar som länge betraktats utifrån sina svårigheter snarare än utifrån sina möjligheter.⁴⁰

Vid alla åtgärder som rör barn ska, enligt Barnkonventionen, barnets bästa komma i främsta rummet och i skollagen befästs principen att barnets bästa ska vara utgångspunkt i all utbildning och annan verksamhet som rör barn.⁴¹ För att kunna avgöra vad som är barnets bästa krävs en bedömning av vilka konsekvenser ett beslut eller en åtgärd får för det enskilda barnet eller för en grupp barn. Vid en sådan bedömning, eller barnkonsekvensanalys, ska barnets bästa väga tungt i förhållande till andra avvägningar.⁴² Det är viktigt att tillägga att integrering inte i varje enskilt fall är den bästa lösningen. Att möta varje elev utifrån dennas behov och förutsättningar betyder att undervisningen behöver individanpassas på olika sätt och det kan vara lämpligt att göra en distinktion mellan individanpassning och individualisering.

Det finns tecken på att även skolans demokratiuppdrag har förändrats i riktning mot ökad individualisering och att detta gynnar de resursstarka eleverna. Den ökande segregationen med socio-ekonomiska orsaker väcker frågan hur elevers erfarenheter och olika bakgrunder ska kunna tas tillvara i arbetet med att utveckla barns och ungas demokratiska kompetens.⁴³

EN INKLUDERANDE SKOLA

Barns och elevers behov av stöd hör ihop med den miljö de vistas i. Det förhållningssätt som arbetet med värdegrunden förutsätter betyder här att inte i första hand söka hinder och svårigheter hos det enskilda barnet eller den enskilda eleven. Snarare bör man se över hur lärandet organiseras. Enligt skollagen ska en strävan vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.⁴⁴

Läroplaner och internationella konventioner talar sitt tydliga språk när det gäller mänskliga rättigheter och särskild uppmärksamhet är på sin plats när barn och elever uppfattas som avvikande eller problematiska på något sätt. Det är annars

39. *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?*, Skolverket 2009

40. *Salamanca-deklarationen och Salamanca +10*, Svenska Unescorådets skriftserie 2/2006

41. 1 kap. 10 § skollagen (2010:800)

42. Regeringens proposition 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*

43. *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?*, Skolverket 2009

44. 1 kap. 4 § andra stycket skollagen (2010:800)

lätt att undantag görs som inte är förenliga med de mänskliga rättigheterna. Några exempel kan vara organisationen av undervisning för nyanlända barn och elever, föreställningar om genus och normer och kulturella skillnader.

I mottagandet av nyanlända barn och elever är det till exempel viktigt att organisera undervisningen utifrån varje barns och elevs behov och förutsättningar genom att utgå från barnets eller elevens förmågor, intressen och starka sidor. Kommunerna och skolorna fokuserar alltför ensidigt på elevernas språkkunskaper och elever med god skolbakgrund upplever ofta att deras ämneskunskaper ligger i träda medan de lär sig svenska.⁴⁵ Det är viktigt att elevernas ämneskunskaper tas tillvara och att de får möjlighet att utveckla dem vidare.⁴⁶

I förskolors och skolors jämställdhetsarbete har många projekt gått ut på att träna pojkar i det de saknar och på att ge flickorna ökat självförtroende. Det verkar som att en utbredd utgångspunkt för jämställdhetsarbetet är att flickor behöver bli bättre på olika sätt. Detta synsätt, som tillskriver både pojkar och flickor olika brister, riskerar att förstärka synen att det är individen som är bärare av problemet. Mer fruktbart kan vara att syna verksamheten och öka medvetenheten om att var och en är med och skapar föreställningar om genus och normer.⁴⁷ Hinder och svårigheter kan med fördel även här i första hand sökas i omgivningen.

När det kommer till jämställdhet och barn och elever med bakgrund i andra kulturer kan en osäkerhet märkas hos personal – som i föreställningen att ”vår värdegrund inte ska pådyvlas människor med andra synsätt”. Det är viktigt att komma ihåg att grundläggande fri- och rättigheter gäller alla, oavsett hudfärg, kön eller ursprung.

Läs mer i Skolverkets stödmaterial *Hedersrelaterat våld och förtryck*.

45. Skolverkets lägesbedömning 2010

46. *Allmänna råd för utbildning av nyanlända elever*, Skolverket 2008

47. SOU 2010:83, *Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt. Jämställdhetsarbete i skolan*. Rapport XI från Deja -- delegationen för jämställdhet i skolan

”Man kan ju inte backa från värdegrunden”

På Vikensskolan hålls arbetet med värdegrunden levande med hjälp av utbildade processledare, engagerade lärare och elever med blick för rättvisa. När skolan bildade ett rättviseråd synliggjordes normer och talutrymmet i klassrummet sattes under lupp.

Vikensskolan är en F–9-skola i Höganäs kommun som också har förskolor och familjedaghem i sin organisation. När man vandrar genom skolan syns barn i olika åldrar. Barnen från familjedaghemmen leker i skolans idrottshall och i en långa är skolans fyror och femmor upptagna med att samla information om olika livsöden i världen. I den nya ljushallen håller de lite äldre barnen till och där finns också skolans elevrådsordförande och en medlem i skolans rättviseråd.

Normer och talutrymme

Ebba Rhenstam går i årskurs 8 och har varit med i det rättviseråd som skolan startade förra läsåret. Hon berättar hur de tillsammans med några lärare som utbildat sig i genusfrågor började prata om hur det såg ut. Mycket kretsade kring talutrymme. Hur talade lärare till tjejer och killar? Vilka får prata mest på lektionerna? Var lärare snälla mot vissa och stränga mot andra? Tillsammans med Sara Thygesson, som är skolans elevrådsordförande, berättar Ebba hur rättviserådet påverkat samtalen i klassrummet. Startpunkten var en vecka för alla elever i årskurs 6–9 där de fick träna sig i att upptäcka olika normer. En övning handlade om att uppmärksamma skolmiljön.

Ebba Rhenstam och Sara Thygesson berättar hur samtal om normer i klassrummet blev möjliga när skolan startade ett rättviseråd.

– Vi blev indelade i grupper, berättar Sara, och fick sätta glada gubbar på ställen i skolan som vi tyckte om att vara på och ledsna gubbar på ställen vi inte tyckte om att vara på. Detta pratade vi om och sen diskuterade vi också var killarna brukar hålla till och var tjejerna helst var.

Att villkoren för tjejer och killar skiljer sig åt uppmärksammades och riktigt genomslag fick just frågan om talutrymme och detta blev ett startskott för det som kom att kallas rättviserådet.

Ebba berättar att de antecknade hur många killar som fick ordet och hur många tjejer. Vilka som räckte upp handen och vilka som fick ordet och vilka som inte fick det.

– Efter lektionen visade jag det för läraren och många lärare uppskattade det jättemycket för de tänker ju inte riktigt på det när de har lektion. Men när de ser efteråt så säger de ”var det verkligen så här?”

– Ja, tillägger Sara, de blir helt förvånade.

– Man märkte, säger Ebba, att det var många fler killar som tog ordet utan att räkna upp handen. Det beror kanske också på vilken grupp man är i, funderar hon. På vissa lektioner var det ju annorlunda och jättebra, men på vissa lektioner var det sämre. Det beror på vad man har för lärare. Men nu är det lättare att prata om det.

– Lärarna har blivit mycket bättre. De har mer börjat tänka på lektioner, att det oftast är killar som tar plats. Innan har det inte varit att lärare har sagt till ordentligt men nu har det verkligen blivit att de gör det.

Det är både Ebba och Sara överens om.

– Ja eleverna har kollat lärarna, bekräftar Birgitta Brandt som arbetar som lärare och processledare för ett av skolans arbetslag. Vi har lagt en tyngdpunkt där. Och det som har slagit ut jättemycket är just det här med talutrymmet. Svarar läraren elever som talar rätt ut, utan att lägga märke till att det sitter andra elever och räcker upp handen? När detta uppmärksammas skapar det en väldig arbetsro. Lektionerna blir mer strukturerade också.

– Det var ganska fantastiskt när vi skulle ha det här rättviserådet, menar rektor Mai-Lis Johansson. Det var massor av de äldre eleverna som anmälde intresse att vara med. Så där fick vi stryka och plocka ut några pojkar och flickor från varje klass. Nu har inte rättviserådet kommit igång denna termin och det har jag lite dåligt samvete över. Den ansvariga läraren är föräldraledig men förhoppningsvis kan det komma igång igen till vårterminen.

– Det var just det här med talutrymmet vi tryckte på, menar Birgitta. Eleverna är ju väldigt medvetna om strukturer i klassrummet. Vi har filmat varandra också, vi lärare, berättar hon. Och det är svart på vitt.

Processledarutbildning och värdegrund

– Vikenskolans värdegrundsarbete som det ser ut nu, berättar Mai-Lis, har utvecklats i samband med att tolv lärare fick gå en processledarutbildning. En ganska bred satsning där man i paketet hade temat ”värdegrunden – en vi-känsla” som en slags parallellprocess. Samtidigt som de fick utbildning så jobbade vi med värdegrunden mycket. Hade fokus på det i över ett år. Och vi jobbade fram olika dokument och förhållningssätt och, ja, vad som ska gälla på Vikensskolan. Det satte avtryck på hela skolan.

– Att vi har personer ute i arbetslaget som leder de olika processerna är viktigt för skolan, fortsätter Mai-Lis. Vi har bedömt det som att det är processledarna som är de som kan driva de pedagogiska frågorna. Vi har också en genuspedagog som arbetar hos oss och hon har drivit just genusfrågorna i vartenda hörn. Varannan vecka har hon varit ute i arbetslagen och man arbetar aktivt med projektet där.

Birgitta återkommer till relationerna i klassrummet och det som rättviserådet satte igång.

– Det som är bäst med det är att eleverna ser att det är de och jag. De ser att de anpassar sig till det och jag anpassar mig till det. Det är ömsesidigt. Och de tycker om att se de vuxna i den situationen. Det är ett mönster för att få arbetet att fungera.

– Att de vuxna filmade varandra var väldigt framgångsrikt och en aha-upplevelse. De har varit modiga lärarna, säger Mai-Lis. Samtidigt har vi jobbat med vi-känsla och tryggheten i arbetslagen. Har man inte det kan man inte göra mycket.

– Vi har fått en väldigt grundlig utbildning i processledarskap, tillägger Birgitta. Jag tänker att det är viktigt att ta med sig från det ena in i det andra. Att bära med sig det man lärt sig när man går vidare till en annan del, till en ny fokusering. Genus och arbetsro hänger ju ihop. Vi tar upp det i arbetslaget varje vecka i en punkt.

– Sen är ju det så att lärare för de äldre barnen inte riktigt har det här med värdegrunden med sig på samma sätt som de som arbetar med de yngre. Och då kan det vara svårt, men man kan ju inte backa från värdegrunden, det står ju i läroplanen, säger Mai-Lis.

Frihet och integritet

Individens frihet, till exempel individens rätt att yttra sig, och uppdraget att fostra demokratiska människor skapar ett slags dilemma för förskolan och skolan. Förskolan och skolan är inte värdeneutral men ska möta barns och elevers tankar med respekt. I det demokratiska uppdraget ligger målsättningen att skapa en demokratiskt sinnad människa som omfattar det som är vårt samhälles värdegrund. Eftersom barn och elever, precis som vuxna, inte nödvändigtvis blir demokratiska av att bli tillsagda att vara det måste de få en chans att själva bilda sig en uppfattning och tillsammans med andra kritiskt granska och reflektera över påståenden kring värderingar och ideologiska positioner.

Att bli sedd och bekräftad är en förutsättning för utveckling och trygghet men har också en baksida då skolan till viss del är en slags kontroll- och disciplineringsinstans. När barnen blir äldre ska de frigöra sig och behovet av frihet och integritet blir större. Det krävs närvaro och känslighet för att möta eleverna med respekt när deras behov växlar från dag till dag.

Betydelsen av trygghet betonas i skollagen⁴⁸ och många skolor, lärare och föräldrar betonar just tryggheten i sitt tänkande kring värdegrunden. Barnen och eleverna ska känna sig trygga med varandra, med skolans pedagoger och i verksamhetens miljö. Värdegrunden omsätts i praktiken till exempel genom vuxnas närvaro på skolgården och i matsalen. Med de mindre barnen kan hela dagen vara ett pedagogiskt flöde och lunchen en del av den pedagogiska verksamheten på ett annat sätt än den är när barnen blir äldre. Äldre barn och ungdomar har också, med ökad självständighet, ett ökat behov av frihet. Samtidigt ska även de miljöer som inte är direkt kopplade till undervisningsprocesser vara trygga.

Frihet och integritet hör ihop och kan användas som exempel för att visa hur olika rättigheter kan krocka med varandra. Den enes rätt till frihet sträcker sig bara så långt som till den andres rätt till integritet. Alla barn och elever har rätt att uttrycka sin åsikt – men om denna åsikt kränker någon annan då måste skolan ingripa.

48. 5 kap. 3 § skollagen (2010:800)

TRYGGHET, OMSORG OCH INTEGRITET

Barnens och elevernas behov av trygghet, omsorg och integritet ska tillgodoses, och detta under år av utveckling och förändring. Det krävs en alldeles särskild lyhördhet för att möta dessa behov.

Lyhördhet kan till exempel vara att i förväg fundera över vad barnens och elevernas rätt till ett privatliv innebär i förskolan och skolan. Många av de kunskapsmål som ska uppnås i skolan kräver till exempel att eleverna använder egna erfarenheter. Det finns en pedagogisk nödvändighet i att knyta an till elevernas egen verklighet – men också en risk. Hur många elever har inte fått i uppgift att skriva om ett sommarminne i början av höstterminen? Eller att som sommarläxa spara minnen från sommarlovet. För de allra flesta elever är det en enkel uppgift men för en enskild elev kan sommaren vara något de inte alls vill berätta om.

Lyhördhet för barns och elevers integritet kan ta sig olika uttryck beroende på deras ålder. Små barn är särskilt utlämnade och det är lätt hänt att respekten för barnets integritet åsidosätts när det går så mycket fortare om vuxna klär på och av, snyter och torkar. En diskussion kring barnsyn kan ta sin utgångspunkt i exempel från vardagen. Hur balanserar man barnets integritet och rätt till respekt med personalens intentioner att tillgodose barnets behov? Jämför följande två exempel:

”Varje barns rätt till privatliv ska respekteras.”

Barnkonventionen artikel 16

Vid frukosten leker Sture i dockvrån som finns i samma rum som köket där barnen äter. Sture lagar mat, men vill inte komma och äta frukost. Den vuxna som dukar och har bjudit in de andra barnen till frukostbordet, försöker övertala honom att komma. Sture verkar inte alls intresserad. ”Ja e inte hungrig”, säger han bestämt. Pedagogan går fram till honom. Hon böjer sig ned, iakttar honom och säger uppmuntrande: ”Du har ju lagat jättefin mat. Den kan ju stå och svalna medan du sitter vid frukostbordet.” Hon småpratar vänligt med honom om det han har gjort. ”Vad fint du har dukat”, säger hon. Så lyfter hon honom och sätter honom vid bordet.⁴⁹

En morgon när man äter frukost kommer Oskar med sin pappa. Oskar går in i lekrummet och sätter igång att leka. Efter en stund går pedagogan in till honom och frågar: ”Är du inte hungrig?” Hon är kvar en stund hos Oskar som fortsätter att leka och inte vill komma. Den vuxna går sedan tillbaka till barnen vid bordet. Oskar fortsätter sin lek. Så efter en stund avslutar han leken, kommer fram till bordet, kliver upp och sätter sig på sin stol intill pedagogan. ”Roligt att se dig”, säger hon vänligt. Oskar äter nu frukost.⁵⁰

Dessa exempel visar på spänningsfältet mellan individens integritet och verksamhetens strukturer och behov av planering. Samtal kring hur barns och elevers integritet kan tillgodoses kan med fördel ta sin utgångspunkt just i vardagliga exempel.

”Förskollärare ska ansvara för att varje barn får sina behov respekterade och tillgodosedda och får uppleva sitt eget värde.” **Lpfö 98**

49. ”Att närma sig barns perspektiv”, Johansson, E, i *Pedagogisk Forskning i Sverige* 2003 årg. 8 nr 1–2

50. Ibid.

Ett diskussionsunderlag på temat integritet⁵¹

ÖVNING

En bild, en berättelse, ett påstående, en artikel eller en händelse av något slag kan utgöra underlag för diskussion. Exemplet nedan kan användas som en startpunkt för att diskutera integritet på olika sätt.

Karin och morfar

Karin är på släktkalas med sin familj. De träffas ganska ofta i hennes släkt och varje gång de ses är det massor av folk, bullrigt och många barn som springer omkring. Karin tar av sig sina ytterkläder, hälsar glatt på alla och tittar sig omkring efter sin kusin Bea. Bea är två år yngre än hon själv, bara nio år, men de brukar ha kul ihop. När hon vänder sig om står hennes morfar där. Karin tycker om sin morfar men är samtidigt lite rädd för honom. Han är ganska sträng och har bullrig röst, och hon vet ofta inte riktigt vad hon ska säga till honom. Han brukar ställa töntiga frågor om skolan, samma frågor varje gång de ses. Men Karins mormor dog för några år sedan, och mamma har sagt att morfar är ensam och ledsen och att man måste vara snäll mot honom, så Karin brukar anstränga sig och prata med honom och svara på hans frågor. Ibland kan det vara rätt kul också när han berättar om saker han gjorde när han var liten. Men det finns en sak Karin verkligen inte gillar och det är att morfar ska kramas så mycket när de ses. Kanske är det för att han känns så sträng och kanske för att han luktar konstigt och har så konstig hud. Det händer ofta att mamma puttar lite på Karin för att hon ska gå fram och ge sin morfar en kram. Efter en stund får hon syn på sin morbror Anders som står och pratar med någon. Karin blir glad, hon gillar sin morbror och han brukar säga så mycket knasiga men kul saker. Hon rusar fram och ropar hej och ger honom en stor kram.

- Varför är det så svårt för Karin att säga att hon inte vill krama sin morfar?
- Vad skulle ni ha gjort om ni var Karin?
- Måste man "ställa upp" och låta andra ta i en för att de inte ska bli sårade?
- Hur kan man visa att man inte tycker om när någon tar i en?
- Är det svårare att säga ifrån till någon som man tycker om?
- Är det okej att Karins mamma puttar på henne för att hon ska krama sin morfar?

51. *Var går gränsen?*, Brottsförebyggande rådet (Brå)

- Är det vanligt att vuxna har mindre respekt för barns önskingar och gränssättningar? Hur påverkar det barn?
- Kan man märka när en person inte vill kramas, fast den personen inte säger något?
- Karin ville gärna krama sin morbror. Hur känns det när man vill krama eller ta i någon?
- Hur känns det i kroppen när man kramar någon fast man inte vill och när man kramar någon som man vill krama?

DISKUTERA TILLSAMMANS:

- 1.** Finns det föreställningar kring vad som är normalt och avvikande i er verksamhet? Vilka föreställningar?
- 2.** Hur och vid vilka tillfällen passar ni på att reflekterar ni kring detta i personalgruppen? Med barn och elever?
- 3.** Hur påverkar dessa normer värdegrundsarbetet och främjandet av likabehandling?
- 4.** Uppstår situationer med dilemman i värdegrundsarbetet? Till exempel när mänskliga rättigheter krockar, yttrandefrihet med integritet och rätten till skydd mot kränkande behandling. Hur hanterar ni dessa situationer?

3

DEMOKRATISK KOMPETENS

Demokrati som uppdrag

Att i sitt arbete utgå från värdegrunden betyder att i möten med andra – barn, elever, kollegor, föräldrar – utveckla ett förhållningssätt som bygger på grundläggande demokratiska värderingar. Undervisning och lärprocesser utgör centrala möten och det är här värdegrunden får sin vardagliga gestaltning.

Detta kapitel tar upp tre grundläggande delar av det demokratiska uppdraget i relation till barnens och elevernas lärande. Den första delen handlar om att barnen och eleverna ska få kunskap om mänskliga rättigheter och demokrati. Den andra delen handlar om inflytande och delaktighet och den tredje delen handlar om att utveckla demokratisk kompetens i form av kommunikativa förmågor. Dessa tre delar kompletterar och stärker varandra. Undervisningen om mänskliga rättigheter och demokrati sker med fördel i arbetsformer som bygger på inflytande och delaktighet. Kunskap om mänskliga rättigheter och demokrati är i sin tur en förutsättning för engagemang i, och förståelse av, samhällsfrågor och etiska frågor av olika slag, vilket i sin tur också bidrar till utvecklandet av demokratisk kompetens.

Lära om mänskliga rättigheter och demokrati

Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Barns och elevers utveckling och lärande ska främjas, liksom en livslång lust att lära. Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.⁵² Kunskap är en viktig grund och också en förutsättning för engagemang.⁵³

Förskolans och skolans värdegrund utgår från grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna. Det närmare innehållet i dessa rättigheter uttrycks i flera internationella konventioner som Sverige anslutit sig till. Bestämmelser om utbildningens syfte finns bland annat i artikel 29 i Barnkonventionen samt i artikel 13 i FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Att utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och grundläggande demokratiska värderingar innebär att det måste finnas kunskap hos såväl förskollärare, lärare och annan personal som hos barn och elever om vad dessa värderingar och rättigheter innebär och hur de kan förverkligas.⁵⁴

I lärandet om mänskliga rättigheter och demokrati löper fakta och förståelse hand i hand och en strävan bör vara att inom ramen för detta hela tiden möjliggöra diskussioner kring etiska frågor och moraliska dilemman utifrån situationer i barnens och elevernas vardag.

De flesta ämnen rymmer aspekter av demokratisk kunskap och lärare i olika ämnen har ett ansvar att lyfta in dessa. Alla som arbetar i skolan måste därför ha kunskap om bakgrunden till de normer och värden som läroplanerna bygger på. Rektorn har ett ansvar för att skolpersonalen får kännedom om de internationella överenskommelserna, däribland Barnkonventionen, som Sverige förbundit sig att beakta i utbildningen.⁵⁵

52. 1 kap. 4 § skollagen (2010:800)

53. *Att fostra demokrater*, Almgren, E, Uppsala universitet 2006

54. Regeringens proposition 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*

55. *Överenskommet!*, Skolverket 1999

KUNSKAPER OCH ATTITYDER

I internationell jämförelse har svenska elever, generellt sett, goda kunskaper om samhället och demokratin. Samtidigt saknar många elever, i jämförelse med det europeiska genomsnittet och med de högst presterande länderna, i princip helt grundläggande kunskaper om medborgerliga principer och om hur demokratin fungerar. Här finns en demokratisk utmaning på flera nivåer. Föräldrarnas utbildningsnivå spelar en relativt stor roll i Sverige och barn till högutbildade föräldrar får generellt sett högre betyg och bättre kunskapsresultat.⁵⁶ Det har också visat sig att låga kunskapsresultat har ett samband med anti-demokratiska värderingar.⁵⁷

Svenska elever är överlag positiva till att alla människor ska ha samma rättigheter i samhället.⁵⁸ Samtidigt anser ungefär en fjärdedel att kvinnor är de som i första hand ska ägna sig åt att ta hand om barnen och att invandrare inte ska ha möjlighet att tala sitt eget språk. Negativa attityder till homosexuella har minskat men attityder till romer sticker ut negativt. En relativt stor grupp ungdomar visar ambivalenta attityder till judar, muslimer och personer med funktionsnedsättning.⁵⁹ Samtidigt visar undersökningar att barns och elevers kunskaper om vilka rättigheter de har är bristfälliga. Staten har en skyldighet att göra konventionerna kända bland vuxna och barn och läroplanerna tydliggör att skolan är en naturlig arena för detta.

”Rektor har ett särskilt ansvar för att skolpersonalen får kännedom om de internationella överenskommelser, som Sverige har förbundit sig att beakta i utbildningen.” **Lpf 94**

56. *Morgondagens medborgare*, ICCS 2009, Skolverket 2010

57. *Den mångtydiga intoleransen*, Forum för levande historia 2010

58. *Morgondagens medborgare*, ICCS 2009, Skolverket 2010

59. *Den mångtydiga intoleransen*, Forum för levande historia 2010

Skolan ska utveckla elevernas kunskaper om det demokratiska systemet – om valsystem, partiväsande, organisationer, olika representativa församlingar och andra samhälleliga institutioner. Här behöver skolorna samverka med partier och organisationer. Det har i skolan funnits en stor osäkerhet kring vilka regler som gäller när man upplever att värdegrunden krockar med tryckfrihetsförordningen och åsikts- och yttrandefriheten. I skolans demokratiska uppdrag ligger att ta tillfället i akt att företräda yttrande- och tryckfriheten. Att till exempel neka partier tillträde till skolan är en lösning som är svår att förena med uppdraget.⁶⁰

Läs mer i Skolverkets
*Politisk information
i skolan.*

60. *Politisk information i skolan*, Skolverket 2010

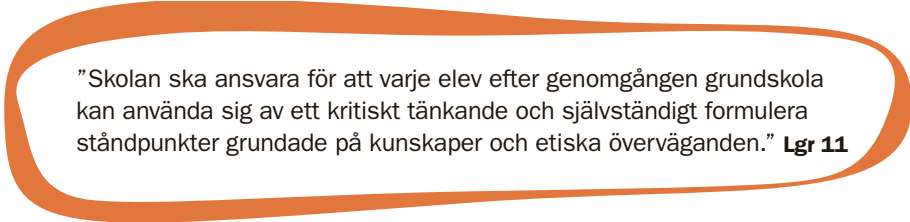
GRUNDEN LÄGGS I FÖRSKOLAN ...

"Förskolan ska sträva efter att varje barn utvecklar sin förmåga att förstå och att handla efter demokratiska principer genom att få delta i olika former av samarbete och beslutsfattande." **Lpfö 98**

I förskolan läggs grunden för att barnen ska börja förstå vad demokrati är. Arbetet med normer och värden är här en självklar del i arbetet med barns utveckling och lärande och hela tiden kopplat till hur barn utvecklar förmågan att ta ansvar och

ha inflytande.⁶¹ Alla barn måste få uppleva att de har ett värde och att alla andra just därför också har det. Det är kunskap i form av förmåga och förståelse som står i fokus för lärande om demokrati i förskolan. Förmåga att lyssna och ge uttryck för sina uppfattningar, liksom förmåga att möta konflikter och ha förståelse för att alla människor har lika värde oberoende av kön eller bakgrund, är alla viktiga bitar i lärandet om demokrati i förskolan.⁶² Grunden för att förstå vad demokrati är får man i samspel med andra.

... OCH BYGGS VIDARE PÅ

”Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola kan använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden.” **Lgr 11**

Förskolans betoning av kommunikativa förmågor som viktiga både i det egna identitetsskapandet och i relationerna till andra är den grund skolan bygger vidare på. Genom läroplanerna löper en röd tråd där kunskap i form av förmåga att samspela och kunskap i form av att känna till förhållanden av fakta- och förståelsenatur samspelar. Förståelse av hur vårt samhälle fungerar och vilka överenskommelser som ligger till grund för vår sociala sammanhållning är nödvändiga byggstenar, liksom att undervisningen kring detta bedrivs i demokratiska arbetsformer. Kunskap om demokrati betyder inte bara att undervisa om vad demokrati ”är” utan också att i undervisningen visa vad demokrati innebär i praktiken.

61. *Kvalitet i förskolan*, Skolverkets allmänna råd 2005

62. Lpfö 98

”Vi lever värdegrunden”

På förskolan Trollet i Kalmar är organisation, lärande och förhållningssätt ett. Med ett projekt- och temabaserat arbetssätt som utgår från varje barns lärande och utveckling genomsyrar värdegrunden hela verksamheten.

Några jättekottar ligger i ett upplyst akvarium men ännu är det tomt och tyst i det stora öppna rum som man på förskolan Trollet kallar för torget. Röster hörs inifrån avdelningarna, som ligger runtomkring, och Mia Mylesand plockar fram material från den anslutande ateljén. Vid niotiden varje morgon samlas alla barn och pedagoger på respektive avdelning för att dela in sig i arbetsgrupper. Torget ligger mitt i förskolan, mellan de olika avdelningarna, och idag ska en liten grupp treåringar arbeta med Mia och måla svenska flaggor inför FN-dagen på fredag. Till torget kommer också en grupp fyraåringar som ska dramatisera en berättelse samt en grupp femåringar som tillsammans med torgetpedagogen Christina Nilsson fortsätter att arbeta skapande utifrån ett redan påbörjat tema. Resten av förskolans barn arbetar på sina avdelningar eller har projekt utomhus.

Respekt och tilltro

På förskolan Trollet är man starkt inspirerade av Reggio Emilia-pedagogiken. En pedagogik som fått ett stort genomslag på många förskolor i hela landet och som tar sin utgångspunkt i delaktighet, djup respekt för barnet och en stark tilltro till barnets egen inneboende kraft att utforska världen. Lite speciellt för Reggio Emilia-förskolor är bland annat just arbetet med estetiska uttryckssätt och med pedagogisk dokumentation. Ateljéristan fungerar här som ett komplement till pedagogerna utifrån just sin kunskap om estetiska uttryck och dokumentation av lärprocesser genom skapandet. Befattningen torgetpedagog har förskolan Trollet skapat själva som ett led i att förverkliga ett projekt- och temabaserat arbetssätt.

På förskolan finns också, utöver avdelningspedagoger, en anställd utepedagog. Det låter lyxigt, hur har förskolan råd? Rektor Zanna Lakatos berättar att det är ett val de gjort för att kunna fullfölja den pedagogiska idén med projektbaserade arbetssätt. Och självklart är det en kostnad – en kostnad man på Trollet löst genom att inte ta in vikarier.

Alla barn är allas barn

För att detta ska fungera har alla som arbetat på Trollet fått tänka om. I stället för att de bara ansvarar för en viss grupp barn har alla barn blivit allas barn. Pedagogerna är fortfarande ansvariga för olika grupper men det finns en öppenhet mellan avdelningarna – en öppenhet som både är rent fysisk med öppna dörrar och glasväggar, men som också visar sig i att alla har en övergripande koll på vilka projekt och teman som pågår på de andra avdelningarna. Alla pedagoger kan därför möta varje barn – inte bara de på den egna avdelningen – och veta vad just det barnet arbetar med. Är någon sjuk blir de olika arbetsgrupperna större.

– Men, säger Christina Nilsson, vi backar inte även om några skulle vara sjuka. Projekten genomförs ändå även om man får tänka om lite. Aldrig att vi i stället bara skulle låta dagen gå. Barnen har rätt till dagar som är meningsfulla.

Det är påtagligt lugnt och stilla på torget trots musik från teaterhörnan. Mias treåringar tar ingen notis om vad som pågår runt omkring dem. De tar sig i stället koncentrerat an flaggskapandet utifrån sina egna tankar och förutsättningar.

– Vi har inte arbetat med detta tidigare och jag vill att de ska bekanta sig med olika tekniker och verktyg, berättar Mia. Det är inte produkten som är det viktiga utan det är att pröva och undersöka.

– Förhållningssättet – hur vi ser på barn och kunskap – har utmejslats ju mer vi pratat om det, berättar Christina. När det gäller förhållningssätt, respekten för barn och hur de tänker, hade vi nog alla med oss det från början men kanske saknade vi ord. Med hjälp av Reggio Emilias pedagogiska filosofi och satsningar på fortbildning för alla pedagoger har verksamheten utvecklats till det som är Trollet idag. Men det har varit en lång resa, poängterar hon, allt förändringsarbete tar tid.

På Trollet har man satt ord på det förhållningssätt som är grunden för hur man tolkat uppdraget. Det märks att den lokala arbetsplanen är väl förankrad hos personalen. Utgångspunkten i det kompetenta barnet lyser igenom både i hur arbetet är organiserat och i bemötandet av varje enskilt barn.

Det enskilda barnets upptäckande

Mia berättar att uppmärksamheten hos pedagogen är på just det enskilda barnets upptäckande. Inte utifrån en föreställning om vad resultatet ska bli utan med fokus på just det barnet. Ett av barnen får lite hjälp med linjalen och gör sedan en flagga precis enligt förebilden. En pojke provar olika svarta pennor och drar streck efter streck över hela pappret. Han väljer mellan olika pennor. Ytterligare ett barn har upptäckt pytsarna med akvarellfärg och ser hur gult och blått

blir grönt i en skimrande pöl på pappret. Mia ser att han behöver mer utrymme och hämtar ett större papper som han nu, efter att ha ritat lite linjer, alltefter-
som täcker med klarröd färg. Pojken är ny och inte riktigt van att ta för sig så
Mia vill uppmuntra honom att våga använda materialet och själva flaggan är just
nu av underordnat intresse.

Två av pojkarna har nu upptäckt några mjuka hundar och katter i en korg.
Med lite hjälp får de på dem koppel. De promenerar sedan omkring på torget
samtidigt som en flicka kommer fram till flaggmålarbordet och säger att hon
också vill måla en flagga. Mia sneglar bort mot köket där man har börjat plocka
fram tallrikar och bestick och säger att visst, det går bra, men om en stund
måste vi plocka undan. Torget fungerar också som matsal.

– Vill du att jag ska hjälpa dig eller vill du pröva själv?

Flickan vill ha hjälp och upptäcker att det kritvita papper som hon valt ut inte
var det bästa att måla på. Det lite tjockare grå sög upp färgen bättre och hon
byter. Slutligen hängs alla flaggorna upp i en julgransliknande metallspiral.

Ytterligare en flicka kommer ut på torget från en av avdelningarna. Hon fångar
Christina, vars femåringar blivit klara med sitt arbete, och har något mycket an-
geläget att berätta. Christina lyssnar koncentrerat men när flickan vill dra med
henne till en soffa för att berätta mer frågar hon om det är något mer flickan vill
berätta. Det kanske det är – och Christina frågar flickan lite funderande om det
är okej att hon får berätta när Christina ätit lunch. "Är det okej för dig?"

Torget är en öppen del men inget allmänt lekutrymme och barn som kommer
in fångas upp av pedagogerna de möter där. Några pojkar som kommer in uppma-
nas att sätta sig ner och tänka ut vad de vill göra. Femåringarna har blivit klara
med sina arbeten och tre av dem går över torget med färggranna tavlor.

– Din är finast, säger en flicka. Den är mycket finare än min.

Hennes kompis protesterar lite men ser påtagligt lycklig ut.

De mindre barnen äter först och under tiden är de större barnen på sina av-
delningar. Det blir då tid för det man kallar reflektion. En möjlighet för barnen
att tillsammans fundera över vad som hänt under förmiddagens arbetspass.
Barnens lärande dokumenteras ständigt – både av pedagogerna och av barnen
själva. Kamera används, liksom OH-apparat och dator. Är det viktigt att alla kom-
mer till tals under reflektionerna?

– Nej inte alls, säger avdelningspedagogen Camilla Fredriksson som tagit en
paus då hennes tvååringar lagt sig för att vila. Vid reflektionen vill jag särskilt att de
barn som har svårt att göra sina röster hörda ska få synas och uppmärksammas.

Dokumentation och miljö stärker lärande

Dokumentationen är, kan man läsa i den lokala arbetsplanen, en hjälp för barnen att diskutera och reflektera över vad de gjort, men också för att få syn på och uppskatta kamraternas lärande och hur man lär och utvecklas tillsammans.

– Dokumentationen gör barnens lärande synligt, menar Mia. Både för dem själva, oss pedagoger och för föräldrarna. Dokumentationen blir underlag för oss och hjälper oss förstå och möta barnen.

De aktiviteter som pågår under förmiddagen utgår från vad barnen gjort och tänkt tidigare. Det kan vara att en pedagog uppmärksammat att ett visst barn behöver fortsätta att utforska ett visst material, eller så kan det vara en spirande vänskap mellan två barn som tidigare inte lekt tillsammans som får förstärkas genom att de får arbeta tillsammans. Pedagogerna placerar barnen i grupper men ibland väljer också barnen själva. För att detta ska gå att följa upp noterar man på varje avdelning vilka projekt varje barn blir placerat i eller själv väljer.

– De teman och projekt vi väljer, liksom de grupper vi sätter ihop, bygger på konstanta tillbakablickar.

– Här tittar vi tillbaka innan vi går framåt, funderar Camilla. Och det är nog det, tror hon, som skiljer Trollet från de verksamheter hon tidigare kommit i kontakt med. Vi har inte bestämda aktiviteter bestämda veckodagar utan utgår från barnen. Det är deras lärande som bestämmer både innehåll, arbetssätt och hur grupperna sätts ihop. Skulle vi ha bestämda dagar för olika aktiviteter så skulle det inte fungera.

– Miljön ska hjälpa till, säger Christina. När vi började uppmärksamma miljön insåg vi att det kanske inte var så lämpligt att ha större och mindre barn tillsammans. Barnen måste kunna ha tillgång till det material de behöver och det går till exempel inte att ha saxar framme om man också har väldigt små barn. Om de större barnen ska kunna skapa och bygga ställer det till problem om mindre barn kommer och river ner. Vi har därför avdelningar särskilt anpassade för ett-åringar, tvååringar, treåringar osv.

Värdegrunden hos Trollet finns inbakad i organisation och i förhållningssätt.

– Vi lever värdegrunden, konstaterar Christina Nilsson.

Inflytande och delaktighet

Barn har, enligt barnkonventionen, rätt till utveckling och trygghet samt delaktighet och inflytande i beslut som rör dem. I samma anda betonar läroplanerna barns och elevers rätt att utöva inflytande över sitt lärande och sin lärmiljö både till form och till innehåll. Ett inflytande som bygger på de rättigheter som formuleras i till exempel Barnkonventionen och vad dessa betyder i praktiken. Samtidigt betonar läroplanerna vikten av att barnen och eleverna utvecklar sin förmåga att ta ansvar.

”Det är bättre du bestämmer, du är ju läraren.”

TILLTRO OCH INFLYTANDE

Elevernas möjlighet till inflytande tycks ha ökat på en rad områden. Andelen äldre elever som tycker att de har inflytande har ökat markant på alla undersökta områden sedan 1993. Samtidigt så upplever nästan hälften av Sveriges fjortonåringar att skolan tar ingen eller liten hänsyn till vad eleverna tycker när beslut ska fattas på deras skola, till exempel när det gäller hur undervisningen bedrivs, undervisningens innehåll, läroböcker och annat material, scheman, regler i klassrummet och regler i skolan.⁶³ Attitydundersökningar visar att elevers intresse aldrig är mindre än deras upplevda möjligheter att utöva inflytande. Flickor är mer intresserade än pojkar och upplever också att de har mer möjligheter att utöva inflytande.⁶⁴ Lärarnas tilltro till att eleverna klarar av att ta det ansvar som krävs för inflytande minskar också när eleverna blir äldre.⁶⁵ Forskningen kring barn och elever med funktionsnedsättning pekar dessutom på att dessa har mindre inflytande i skolan än andra barn och elever.⁶⁶

DELAKTIGHET FÖRUTSÄTTER INSYN

Det är inte bara önskvärt att eleverna får inflytande, de har rätt till inflytande. Förutsättningarna för att detta ska bli en självklarhet skiljer sig åt både utifrån ålder på eleverna och utifrån vilka eleverna är. De föreställningar man har i förskolan och skolan om vad eleverna kan och bör ha inflytande över varierar också. Inflytande ska ges på olika nivåer, både som inflytande i vardagen och som strukturellt infly-

63. *Morgondagens medborgare ICCS 2009*, Skolverket 2010

64. *Flickor och pojkar i skolan – hur jämställt är det?* Delbetänkande av Deja -- delagationen för jämställdhet i skolan, SOU 2009:64

65. Skolverkets lägesbedömning 2010

66. *Kunskapsbedömning i särskolan och särvox*, Skolverket 2009

GOD MORGON ALLA
LÄRA

GOD MORGON ALLA
LÄRA I DEN
VI BOKAR LÄRNING

Vi är här
Vi är här
Vi är här

- 10
- 20
- 30
- 40
- 50
- 60
- 70
- 80

Gg	Hh	Ii	Jj
Qq	Rr	Ss	Tt
Åå	Ää	Öö	

tande genom elevråd, klassråd, matråd med mera. Att arbeta demokratiskt betyder att alla deltagare har möjlighet att påverka och i deliberativ anda föra en dialog om olika beslut. Detta gäller både i stort och smått. Barn och elever som bjuds in till delaktighet i vardagen kan också på ett mer självklart sätt ta plats i större, mer formella sammanhang. I vardagen kan inflytande se ut som i följande exempel:

En klass arbetar med temat rymden och de olika planeterna. En av eleverna har en släkting i USA som arbetar inom NASA och nu visar det sig att släktingen har skickat ett paket med lite olika saker som har med rymden att göra. Bland dessa saker finns nitton tygmärken som är tänkta att delas ut bland klasskamraterna.

Läraren blir orolig för hur märkena ska fördelas utan att någon blir ledsen eftersom fyra av dessa är mindre än de andra. I klassrummet låter läraren eleven berätta vad NASA är och visa sakerna de fått. Bland annat de nitton märkena att sy på kläderna. Eftersom fyra märken avviker frågar läraren klassen hur de ska göra. Barnen ger flera olika förslag, läraren lyssnar och frågar vidare hur de tänker. Till slut enas eleverna om att om det är någon som vill ha de avvikande mindre märkena så kan de räcka upp handen och så kan man lotta ut dem först och sedan dela ut resten. Det visar sig att de små märkena är populära.⁶⁷

Läraren visar här tillit till att eleverna själva kan lösa problemet – men hon lämnar dem inte ensamma utan hjälper dem genom att ställa frågor och leda samtalet. Detta ständigt pågående samtal är den vardagliga process som är förutsättningen för att värdegrunden ska genomsyra verksamheten.

”Varje barn har rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör henne/honom. Barnets åsikt ska beaktas i förhållande till barnets ålder och mognad.” **Barnkonventionen artikel 12**

67. *Skolvardagens komplexitet – en studie av värdegrundsarbetet i skolans praktik*, Skolverket 2011

Att arbeta demokratiskt förutsätter att barn och elever känner till vilka villkor och ramar som gäller i olika situationer. Delaktighet och inflytande börjar med insyn. Skolan är barnens och elevernas arbetsplats och insyn är en förutsättning för delaktighet och detta gäller på flera nivåer i förskolan och skolan. Barn och elever behöver få tillvaron begripliggjord – små barn utifrån sin verksamhet och äldre barn utifrån sin. Pedagoger, förskolechefer och rektorer behöver hålla berättelsen levande om varför man fattar de beslut man gör. Att dölja information är en slags maktutövning – även om det sker omedvetet.

För att undervisning och lärande ska fungera använder förskollärare och lärare ofta en hel rad strategier med syfte att göra lärandet så optimalt som möjligt. Det handlar både om kunskapsinnehåll och arbetssätt i stort men kan också brytas ner i en mängd små delbeslut som fattas i stunden. Ju synligare dessa strategier är för barnen och eleverna desto större möjligheter för dem att förstå och kunna förhålla sig till detta. Om inte eleverna känner till de strategier som används kan konflikter uppstå om eleverna känner sig orättvist behandlade. Ett öppet redovisande av strategier och en diskussion kring alternativa strategier är en utgångspunkt för

samtal. Eleverna är efter ett tag trots allt själva experter på klassrumsmiljö och vet ofta precis vad som fungerar och inte. Barnen och eleverna kan också bidra med egna erfarenheter och tillsammans med sina lärare vara med och skapa en lärande gemenskap.

Att se till att barn och elever görs delaktiga och får möjlighet till inflytande handlar ytterst om att bjuda in till en ständigt pågående dialog om vad som görs och varför. Några exempel kan vara hur gruppindelningar görs, i vilken ordning barn och elever får hjälp med arbetsuppgifter och hur samtalsregler och turordningsstrategier motiveras och efterföljs. Att få vara delaktig och ha inflytande betyder inte att alla ska få bestämma själva – det är varken önskvärt eller möjligt – men det betyder att var och en ska ha en möjlighet att påverka i dialog med pedagoger och kamrater.

”Läraren skall klargöra skolans normer och hur dessa är en grund för arbetet och samvaron i gruppen och visa respekt för den enskilda eleven och i det vardagliga arbetet ha ett demokratiskt förhållningssätt.” **Lpf 94**

Utveckla demokratisk kompetens

Att kunna påverka sina livsvillkor och aktivt delta i samhällslivet utifrån grundläggande demokratiska värderingar kräver demokratisk kompetens i betydelsen kunskap om demokratin och de mänskliga rättigheterna och förmåga att med andra kommunicera kring gemensamma frågor och problem. Demokratisk kompetens utvecklas i möten med andra, genom samtal och relationer. Samtal och relationer är också en grund för det öppna klassrumsklimat som är en förutsättning för en god miljö för lärande.

Demokratisk kompetens är tätt sammanflätad med kunskapsuppdraget och inte skild från andra lärandeprocesser. Detta eftersom kunskap i allmänhet och kommunikativa färdigheter i synnerhet är så centrala för ett aktivt deltagande i

samhällslivet. Det gemensamma samtalet, som lyfts fram här och vidareutvecklas i nästa kapitel, fyller också en viktig funktion för förskolans och skolans arbete med barns och elevers språkutveckling.⁶⁸

ÖPPET KLASSRUMSKLIMAT

Enligt skollagen ska en strävan vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.⁶⁹ Precis som med annan kunskap är demokratisk kompetens i form av både kunskap om demokrati och förmåga att just föra kritiska och reflekterande samtal nära sammankopplad med bakgrund och socio-ekonomiska faktorer. Det gynnsamma öppna klassrumsklimatet i skolan, liksom kunskap om demokrati och politik, är vanligare i grupper där elevernas föräldrar har hög utbildningsnivå. Forskning visar också att ett öppet klassrumsklimat inverkar positivt på elevernas kunskaper och engagemang – och detta oavsett bakgrund.⁷⁰ Detta får konsekvenser för hur man på skolor ser på uppdraget att utveckla demokratisk kompetens, då alla barn och elever ska ha möjlighet att delta i öppna diskussioner kring normer och värden. Skolhuvudmän har här också ett stort ansvar när beslut tas som påverkar skolors förutsättningar och resurser för att möjliggöra ett öppet klassrumsklimat oavsett barns och elevers bakgrund.

”Skolans mål är att varje elev kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter.” **Lgr 11**

68. *Lärande skola bildning – grundbok för lärare*, Liberg, C, Lundgren, U.P. och Säljö, R (red.) Natur och kultur 2010

69. 1 kap. 4 § andra stycket skollagen (2010:800)

70. *Elevers demokratiska kompetens*, Oscarsson, V, Rapport: Nr 2005:04, Göteborgs universitet

Det öppna klassrumsklimatet kännetecknas av att det i klassrummet finns utrymme för ett fritt meningsutbyte där alla elever kommer till tals och där åsikter respekteras. En sådan miljö, där relationen mellan lärare och elever präglas av tillit, leder till både större kunskaper och ökad delaktighet.⁷¹ Lärares förmåga att leda samtal av olika slag, liksom att välja innehåll som engagerar, blir här centralt. I kommande kapitel presenteras några olika samtalsformer och metoder som kan användas när etiska och moraliska frågor ska diskuteras både i undervisningen och i andra sammanhang: deliberativa samtal, filosofiska samtal, sokratiska samtal, samtal i form av interaktiv teater och värderingsövningar. De lägger alla stor vikt vid barnens och elevernas tankar vilket gör att samtalsledarens förhållningssätt får stor betydelse.

”Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.” **1 kap 4 § skollagen**

71. Ibid.

Workshopar för klassrummet

Eleverna diskuterar om när mänskliga rättigheter krockar. Ska nazister få demonstrera utanför en synagoga? Anna Hellerstedt är gymnasielärare i Finspång och tycker att materialet från Forum för levande historia engagerar eleverna.

– Det är konkreta övningar som eleverna får vara aktiva i. Workshoparna har bra infallsvinklar och ett varierat arbetssätt.

Forum för levande historia har utvecklat metoder och arbetsmaterial för att stärka ungdomars demokratiska värderingar och förebygga att unga utvecklar ett antidemokratiskt agerande. Workshoparna i Uppdrag Demokrati ska verka stödjande i skolornas demokratiuppdrag.

Skolan har både ett demokratiuppdrag och ett kunskapsuppdrag.

– Vår tanke med Uppdrag Demokrati har varit att lärare och elever i workshoparna arbetar med bägge uppdragen samtidigt. På så sätt fylls förmedlandet av skolans värdegrund med ett innehåll. Det förflutna blir en referens för att diskutera relevanta demokratifrågor av i dag, säger Eskil Franck som leder verksamheten på Forum för levande historia.

Forum för levande historia

Forum för levande historia arbetar för att stärka unga människors vilja att aktivt verka för alla människors lika värde. Sedan boken ... *om detta må ni berätta...* kom 1998 har myndigheten arbetat för att motverka intolerans genom att berätta om brott mot mänskligheten i historien och i vår samtid. De producerar utställningar som turnerar på läns museerna, erbjuder lärarfortbildningar och tar fram pedagogiska material för grundskolan och gymnasiet.

Historia och demokratisk kompetens

Det historiska perspektivet är ett av fyra övergripande perspektiv som enligt läroplanerna ska anläggas på all undervisning. Genom ett historiskt perspektiv kan eleverna utveckla förståelse för samtiden och beredskap inför framtiden. Det är vad som brukar kallas historiemedvetande. Historiebruk är också numera ett framskrivet begrepp i ämnes- och kursplaner. Eleverna ska reflektera över sin egen och andras användning av historia i olika sammanhang och utifrån olika perspektiv. De ska också undersöka, förklara och värdera användningen av historia i olika sammanhang och under olika tidsperioder. Tillsammans med källkritik är dessa förmågor centrala när det gäller att utveckla demokratisk kompetens.

Lära om, för och genom

I workshoparna från Forum för levande historia får eleverna med det förflutna som referens och genom aktiva metoder problematisera kring *demokrati*, *tolerans* och *mänskliga rättigheter*. Utgångspunkten är att demokratin aldrig får tas för given. Värdegrunden är något som måste återskapas och förvaltas av aktiva medborgare. Detta genom ett utvecklat kritiskt förhållningssätt och en känsla av ansvar. Skolans värdegrund problematiseras här utifrån historiska händelser och levnadsöden. Eleverna lär sig *om* de mänskliga rättigheterna och hur demokrati fungerar men också vad som kännetecknar människors livsvillkor när demokratiska värden och mänskliga rättigheter sätts ur spel. Workshoparna bygger metoder där eleverna ges möjlighet att utveckla förmågor som är viktiga i en demokrati. Kommunikativa förmågor och källkritik blir undervisning *för* demokrati. I undersökande demokratiska samtal praktiseras ett demokratiskt arbetsätt – undervisning *genom* demokrati.

Skolans värdegrundsarbete i undervisningen

Ett framgångsrikt arbete med skolans värdegrund kännetecknas ofta av att värdegrundsarbetet är ett pedagogiskt flöde som ständigt är en del av undervisningen.⁷² Workshoparnas tre teman demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter har alla tydliga kopplingar till läroplanernas övergripande delar om normer och värden men också till det centrala innehållet i ett flertal ämnen och kurser. Innehållet i workshoparna rör delar av det centrala innehållet i ämnen som historia, samhällskunskap och religion. Några av workshoparna i Forum för levande historias Uppdrag Demokrati är även upplagda för ämnessamverkan där också svenskämnet är med.

– Om man tänker efter, säger läraren Anna Hellerstedt, så kommer de här frågorna in i undervisningen hela tiden. Workshoparna känns relevanta för eleverna. Jag lägger med jämna mellanrum in arbete med det här.

72. *Skolvardagens komplexitet – en studie av värdegrundsarbetet i skolans praktik*, Skolverket 2011

DISKUTERA TILLSAMMANS:

- 1.** Var och hur sker värdegrundsarbetet i er verksamhet?
- 2.** Hur och när ges barn och elever inflytande och möjlighet till delaktighet i er verksamhet och undervisning? Vad har de inflytande över och vad är de delaktiga i? När blir inflytande och delaktighet svårt?
- 3.** Vilka förmågor är viktiga att barn och elever utvecklar för ett aktivt deltagande i demokratin? När och hur får de tillfälle att utveckla dessa förmågor?
- 4.** Hur skapas ett öppet klassrumsklimat? Försök beskriva vad och hur ni gjort när ni lyckats särskilt väl med detta?

4

**SAMTAL OM OCH FÖR
VÄRDEGRUNDEN**

Samtalets roll

Att alla barn och elever får möjlighet att uttrycka sina åsikter och bli hörda är både en rättighet och en nödvändighet för lärande och utveckling. Det betyder att det inte bara ska vara möjligt för ett barn eller en elev att delta aktivt, barnet ska också uppmuntras och tränas. Varje förskollärare och lärare ansvarar för att, i sin undervisning eller i sina möten med barn och föräldrar, organisera och leda samtal på ett sätt som möjliggör och uppmuntrar delaktighet. Rektorer och förskolechefer ansvarar för att alla pedagoger har den kompetens de behöver för att kunna göra detta.

Samtal i olika former kan utveckla både demokratisk kompetens och tänkande kring olika ämnen och frågor. Det förhållningssätt som är en förutsättning för att värdegrunden ska genomsyra hela verksamheten synliggörs i olika former av samtal. Samtal som förutsätter en samtalsledare som är närvarande och lyssnande. Samtalsledarens beteende är en förutsättning, och en förebild, för deltagarnas beteende och engagemang och inför ett samtal kan det vara värt att fundera över följande:⁷³

- **Placering:** Var sitter jag? Ser jag alla barn och elever? Vad signalerar min plats?
- **Kroppsspråk:** Hur sitter jag? Är min kropp mjuk och avslappnad? Eller skapar jag en kroppslig barriär genom att sitta med armarna eller benen i kors?
- **Lyssnande:** Lär jag under tiden jag lyssnar? Är jag koncentrerad på vad som sägs och visar jag det? Tänker jag noga på det som sägs eller är jag på väg mot nästa fråga eller ämne?
- **Språkliga signaler:** Uppmuntrar och stöder jag de barn och elever som talar? Ger jag stödsignaler som att nicka uppmuntrande, säga ”mm”, ”aha”, ”vad hände sen?”

”Varje barns rätt till yttrandefrihet, tankefrihet, religionsfrihet och föreningsfrihet ska respekteras.” **Barnkonventionen artikel 13–15**

73. *Teaching Children to Think*, Fisher, R., Nelson Thornes 2005

- **Ögonkontakt:** Har jag ögonkontakt med dem jag talar med och de som talar med mig? Ser jag dem?
- **Respons:** Svarar jag när ett barn eller en elev talar till mig? Vilka signaler ger jag? Är jag avslappnad och vänlig eller är jag sträng, förbjudande och distanserad?
- **Talutrymme:** Hur mycket utrymme tar jag själv och hur mycket utrymme får barnen och eleverna? Ser jag till att alla får samma utrymme? Är jag intresserad av vad barnen och eleverna tänker eller är jag bara ute efter ”rätt” svar?

Samtal i olika former har en central roll i undervisning och i arbetet med värdegrunden. Tillsammans med undervisning i olika ämnen syftar både det filosofiska och det sokratiska samtalet till att utveckla barnens och elevernas förmåga

- till kritiskt tänkande
- att undersöka abstrakta idéer och värderingar
- att lyssna på andra och uttrycka egna tankar.

Det är förmågor som i allra högsta grad hör ihop med lärande och ett öppet klassrumsklimat och som kräver att hänsyn tas till både gruppen och individen. I gruppen ryms olikheter och här kan intellektuella erfarenheter delas men för att samtalen ska lyckas måste varje individ känna sig trygg och kunna uttrycka tankar och åsikter utan rädsla för tillrättavisningar eller nedsättande kommentarer. Samtalsledaren bör i sitt ledarskap sträva efter att skapa beteenden som gynnar en respektfull dialog.⁷⁴

I både filosofiska och sokratiska samtal, liksom i interaktiv teater eller forumteater, är det inte ovanligt att barn och elever som annars inte har en framträdande roll i klassrummet plötsligt får en röst. Deltagarna överraskas inte sällan och får möjlighet att ompröva både sina värderingar och sina föreställningar om sig själva och varandra.

74. *The Paideia Classroom*, Billings, Laura, Eye On Education 1999

Deliberativa samtal

En deliberativ demokratisyn sätter kommunikationen, samtalet, i centrum utifrån grundidén att beslutsfattande bör motiveras och diskuteras grundligt mellan alla ingående parter. Även om man inte kan enas i en fråga så kan man bli eniga om vad man är oenig om och komma överens om vilka alternativa beslut som kan fattas.⁷⁵

Samtal kring värdegrunden i förskolan och skolan har sin motsvarighet i samhällets behov av en levande dialog om samhällets värdegrund. En sådan dialog förutsätter att det finns utrymme för att diskutera svåra frågor om intressekonflikter och regel motsättningar.⁷⁶ Skolan har här en uppgift att både fungera som deliberativ arena här och nu och att förbereda för framtida aktivt deltagande utifrån ett deliberativt förhållningssätt. Att ge deliberativa samtal en framträdande plats i skolans värdegrundsarbete kan därför också ses som ett sätt att stärka demokratin.⁷⁷

Ordet *deliberation* betyder överläggning, rådslagning, diskussion, och deliberativa samtal kan beskrivas som samtal där deltagarna får utrymme att ge uttryck för och överväga egna och andras åsikter och synpunkter. Utifrån förskolans och skolans uppdrag att förbereda för ett aktivt deltagande i samhället, och utifrån en strävan att skapa öppna klassrumsklimat som är gynnsamma för lärande, är samtal med deliberativa kvaliteter eftersträvansvärda. De pedagogisk-didaktiska idéerna knyter an till vikten av ett öppet klassrumsklimat och en växande forskning som just påvisar kommunikationens och samtalets betydelse för lärande.⁷⁸ Här har också begrepp som deliberativ pedagogik och deliberativt lärande förts fram, vilket säger något om den pedagogiska anknytningen.⁷⁹

Deliberativa samtal är inte en samtalsmetod i första hand, utan snarare en metod för att värdera kvaliteten i olika samtal. Deliberativa samtal sker ständigt. I förskolans och skolans värld kan det vara i ett utvecklingssamtal, ett elevhälsomöte,

75. *Deliberativa samtal som värdegrund – historiska perspektiv och aktuella förutsättningar*, Skolverket 2000 (Englund, T)

76. *Dialog om samhällets värdegrund*, Regeringens skrivelse 2009/10:106

77. *Deliberativa samtal som värdegrund – historiska perspektiv och aktuella förutsättningar*, Skolverket 2000 (Englund, T)

78. *Utbildning som kommunikation*, Englund, T, Daidalos 2007

79. Se Fritzell, Christer, *Pedagogisk praktik som demokratiska samtal*, Växjö universitet 2003; Roth, K, "Deliberativ pedagogik" i *Deliberativ demokrati*, red. Premfors, R och Roth, K, Studentlitteratur 2004 samt Gerrevall, Per, "Bedömning av demokratisk kompetens – en pedagogisk utmaning", *Utbildning & Demokrati* 2003, Vol 12, Nr 3

ett arbetslagsmöte, en lektion, en samling, en bokdiskussion, ett klassråd, ett ledningsgruppsmöte eller i ett spontant samtal i korridoren eller i matsalen. Utgångspunkten här är avgränsad till samtal i grupp utifrån ett fokus på deliberativa samtal i undervisningen men mycket går att överföra till andra samtal.

”Förskolan ska sträva efter att varje barn utvecklar sin förmåga att lyssna, reflektera och ge uttryck för egna uppfattningar och förstå andras perspektiv.” **Lpfö 98**

Alla samtal lyckas inte. Ibland går det bättre, ibland går det sämre. Att ha erfarenhet och veta vad man strävar efter gör det enklare, men avgörande är att försöka och försöka igen. Det är viktigt att reflektera över varför det blev som det blev och hur det kunde ha gjorts, och kan göras, annorlunda.

För att ett samtal ska lyckas i deliberativ mening bör man *sträva efter* att samtalet

- har hög grad av frivillighet
- engagerar deltagarna
- har ett innehåll med hög upplevd relevans för deltagarna
- innehåller gemensamma överväganden
- kännetecknas av att deltagarna anstränger sig att förstå varandra
- inte innehåller störningar (hån, avbrytanden med mera)
- kännetecknas av att argument ges utrymme och beaktas
- kännetecknas av en vilja att komma överens
- innehåller uppföljning och omprövning av tidigare beslut.

Vart och ett av dessa kriterier är väl värt att diskutera – utifrån olika typer av samtal och mellan olika deltagare. Hur kan till exempel frivillighet förstås i en obligatorisk skola? På vilket sätt hänger engagemang och relevans ihop? Värderingsmallen på s. 81 tar upp aspekter som kan vara värda att diskutera.

I förskolan och skolan äger olika former av samtal rum i en mängd olika konstellationer och med en mängd olika syften. Att ha deliberativa samtal som en utgångspunkt kan vara ett sätt att medvetandegöra hur värdegrunden gestaltas i dessa och att värdera samtalen i deliberativa termer är ett sätt att synliggöra hinder och möjligheter i dem. Samtalen kan då bedömas utifrån vilka förutsättningarna var, hur själva samtalet genomfördes samt på vilket sätt samtalet följdes upp. Förhoppningsvis kan detta leda till ett mer gynnsamt öppet klassrums- och skolklimat där olika ståndpunkter och argument kan vägas mot varandra, inte i syfte att någon ska vinna diskussionen, utan att alla ska få möjlighet till ökad förståelse och till att kunna komma överens.

”De etiska perspektiven är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan. Därför skall undervisningen i olika ämnen behandla detta perspektiv och ge en grund för och främja elevernas förmåga till personliga ställningstaganden.” **Lpf 94**

Kurs- och ämnesplanerna, både i grundskolan och i gymnasiet, rymmer många mål där deliberativa samtal kan eftersträvas. Några exempel:

- I ämnet **matematik** i grundskolan är ett av undervisningens övergripande syften att bidra till att eleverna utvecklar kunskaper för att kunna formulera och lösa problem samt reflektera över och värdera valda strategier, metoder, modeller och resultat. Undervisningen ska också bidra till att eleverna utvecklar förmågan att argumentera logiskt och föra matematiska resonemang.⁸⁰
- I ämnet **bild** i grundskolan ska undervisningen bland annat ge eleverna möjligheter att diskutera och kritiskt granska olika bildbudskap och bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om bilder i olika kulturer, både historiskt och i nutid.⁸¹
- Undervisningen i de **samhällsorienterande ämnena** i grundskolans årskurs 1–3 har som centralt innehåll bland annat att behandla livsfrågor med betydelse för eleven, till exempel gott och ont, rätt och orätt, kamratskap, könsroller, jämställdhet och relationer.⁸²
- I ämnet **svenska** i grundskolans årskurs 4–6 ska eleverna utveckla förmågan att argumentera i olika samtalsituationer och beslutsprocesser.⁸³
- I ämnet **fysik** i gymnasieskolan ska eleverna till exempel utveckla sin förmåga att reflektera över och värdera valda strategier, metoder och resultat. Ett av undervisningens övergripande syften är att bidra till att eleverna, från en naturvetenskaplig utgångspunkt, kan delta i samhällsdebatten och diskutera etiska frågor och ställningstaganden.⁸⁴

”Läraren ska klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet samt öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem.” **Lgr 11**

80. Lgr 11, kursplan i matematik

81. Lgr 11, kursplan i bild

82. Lgr 11, kursplaner i de samhällsorienterande ämnena (geografi, historia, religionskunskap och samhällskunskap)

83. Lgr 11, kursplan i svenska

84. Gy 2011, ämnesplan i fysik

UTMANINGAR OCH HINDER

Verkligheten bjuder på en hel del utmaningar. Viktigt att tänka på är att det finns en mängd inbyggda ojämlikheter i de relationer som utgör förskolans och skolans vardag. Det handlar till exempel om lärarens makt, om kulturella och sociala ojämlikheter och om ojämlikhet mellan könen.⁸⁵ Pedagogen har genom sin institutionella makt ett slags tolkningsföreträdare vilket kan utgöra ett hinder för den gemensamma förståelsen av samtalets mening och betydelsen av gemensamma beslut. Att det finns en ojämlikhet inbyggd i förhållandet mellan lärare och elev kommer man inte ifrån men det krävs att varje pedagog är medveten om och reflekterar över detta i dialog med berörda. Ojämlikhet förekommer också i samtal mellan personal och mellan personal och föräldrar.

Ett hinder i samtalen är störningar av olika slag. Det kan handla om att bli avbruten, inte bli tagen på allvar, att bli ignorerad eller förlöjligad på något sätt. Det kan också handla om att tiden är alltför knapp eller att deltagare samtidigt är upptagna av något annat. Ojämlikheter och störningar får effekter för deltagarna. Utifrån det demokratiska uppdraget finns en strävan att barnen och eleverna ska få ett ökat samhällsengagemang. Det har visat sig att personer som blir trevligt bemötta och inte upplever att de utsätts för störningar i samtal blir mer benägna att engagera sig samhällsmässigt i till exempel föreningar. På motsvarande sätt verkar det som att denna benägenhet minskar hos dem som upplever samtalen som negativa för självbilden. Om samtalen uppfyller strävansmålen för ett deliberativt samtal finns alltså tecken på att de kan bidra till ett ökat självförtroende och ett större engagemang.⁸⁶

På samma sätt som insyn är en förutsättning för delaktighet ger en deliberativ samtalssyn möjlighet att synliggöra kommunikationen och därmed också möjligheten att kunna reflektera över den. Genom att vid olika tillfällen lyfta olika aspekter hjälper man till att synliggöra. ”Idag när vi diskuterar ska vi också vara särskilt uppmärksamma på hur vi pratar med varandra.”

85. ”Deliberativa samtal i skolan – utopi eller reell möjlighet”, Hultin E, i *Utbildning som kommunikation* (red. Englund, T) Daidalos 2007

86. ”Deliberativt deltagande och dess effekter”, Theodorsson, A., i *Deliberativ demokrati*, Premfors, R, och Roth, K, (red.) Studentlitteratur 2004

FÖRUTSÄTTNINGAR

Platsen för samtalet skapar till viss del förutsättningarna och särskilt viktig är möbleringen och placeringen av deltagare. Deltagarna bör, om de är flera, placeras i någon form av ring eller fyrkant så att alla kan ha ögonkontakt. Villkoren och reglerna för samtalet bör också tydligt framgå – utifrån just de aktuella personerna eller den aktuella gruppens behov och förutsättningar. Tillräckligt med tid bör vara avsatt och innehållet bör vara valt så att deltagarna upplever det som relevant. Vid upprepade samtal är det en fördel om samtalsregler och andra villkor för samtalet kan formuleras utifrån synpunkter och upplevelser barnen och eleverna har haft tidigare. Det är också en fördel om innehållet i samtalet är initierat av barnen eller eleverna.

GENOMFÖRANDE

Samtalsledaren ansvarar för att alla deltagare inte bara ges rätt att tala, utan också möjlighet att tala. Det kan betyda att man inleder samtalet med att gå laget runt eller att samtalsledaren uppmuntrar deltagare genom att ställa frågor. Frågorna bör ställas på ett sätt som ökar engagemanget. Frågor som är öppna och som ställs utifrån en genuin nyfikenhet och undran kan skapa delaktighet och engagemang på ett helt annat sätt än slutna frågor, där den som ställer dem redan sitter inne med svaret. Öppna frågor utan givna svar är att föredra och frågor som har karaktär av förhör bör undvikas. Deltagarna bör också uppmuntras att granska varandras påståenden och resonemang. Detta kan göras genom att deltagare uppmuntras att återberätta vad tidigare talare har sagt med egna ord. ”Hur tror du han tänkte?”, ”Vad är det hon försöker säga tror du?”. Argument som stöder påståenden bör efterfrågas liksom förtydliganden av argumenten. Eftersom olika deltagare har olika förutsättningar kan skriftliga inslag fylla en viktig funktion för att alla ska ha möjlighet att uttrycka sig. Ytterligare ett sätt är att låta deltagarna pratas vid två och två, eller i mindre grupper, innan en fråga tas upp i hela gruppen.

RESULTAT

När samtalet avslutas kan det vara lämpligt att låta deltagarna sammanfatta vad som sagts och vad man eventuellt kommit fram till. Någon form av utvärdering, muntlig eller skriftlig, kan vara på sin plats för att samtalet ska kunna användas i utformningen av kommande samtal eller arbete. För att alla verkligen ska komma till tals är ett skriftligt inslag ofta nödvändigt. Utvärderingen kan fokusera antingen på innehållet eller på formen, beroende på samtalets syfte och deltagarnas behov. Om samtalet leder till att beslut fattas är det viktigt att de följs upp och efterlevs. Då blir det också möjligt att vid ett senare tillfälle ompröva och skapa möjlighet för en medskapande dialog.

På nästa sida finns en mall för värdering av deliberativa kvaliteter i samtal. Den kan användas för att granska både möten och undervisningssituationer. Om till exempel två lärare är mentorer i en klass kan en av lärarna vara observatör vid ett klassråd och sedan kan en diskussion föras om genomförandet av mötet, vad som skulle kunna förbättras och hur.

Deliberativ värderingsmall för samtal

Deliberativa kriterier	Stämmer helt	Stämmer mycket	Stämmer	Stämmer lite	Stämmer inte alls
Förutsättningar					
Deltagarna initierar samtalet					
Deltagandet är frivilligt					
Deltagarna påverkar innehållet					
Deltagarna påverkar formen					
Tillräckligt med tid är avsatt					
Innehållet är relevant för deltagarna					
Genomförande					
Alla deltagare har rätt att tala					
Alla deltagare ges möjlighet att tala					
Innehållet engagerar					
Deltagarna granskar varandras bidrag					
Argument ges					
Förtydliganden av argument görs					
Argument ges för beslut					
Samtalet saknar störningar som till exempel <ul style="list-style-type: none"> – avbrytande – tolkningsföretråde – osynliggörande – förlöjligande 					
Deltagarna lyssnar på varandras ståndpunkter					
Deltagarna uppmuntrar varandra att tala					
Deltagarna respekterar varandras åsikter					
Resultat					
Deltagarna eftersträvar enighet					
Deltagarna kompromissar					
Samtalets konsekvenser efterlevs					
Beslut följs upp					
Beslut omprövas					

Läs mer i *Låt barnen filosofera* av Beate Börresen och Bo Malmhøster!

Filosofiska samtal

Att få möjlighet att tillsammans med andra fundera, undra, och pröva tankar är centralt för förskolans och skolans verksamhet – och nödvändigt i arbetet med värdegrunden. Filosofiska samtal är en metod som lämpar sig särskilt väl för just de frågor som värdegrunden rymmer. Frågor som om och om igen måste formuleras, omformuleras och redas ut för att hållas levande och begripliggöras.

Det kan låta stort och svårt men filosofiska samtal kan börja i det lilla, i en lek, under en lektion eller en lunch. Att tänka och lyssna är centralt för filosofiska samtal. Lite äldre elever – och många vuxna – kan ofta ha uppfattningen att en diskussion varit lyckad om man ”vann” eller fick ”rätt”. I filosofin är det snarare tvärtom. Det handlar inte i första hand om att övertyga andra utan om att förstå, undra tillsammans och tänka nytt. Eftertänksamhet är här mer värdefullt än snabba svar – liksom att ändra uppfattning eller tillägna sig ett helt nytt perspektiv.

Filosofiska samtal bygger på idén om en undersökande gemenskap som stimulerar deltagarna att tillsammans förstå och koppla samman de stora frågorna med vår egen vardag. Och detta är ju precis vad verksamma i skolan och förskolan behöver göra med de grundläggande demokratiska värderingarna – förstå vad som menas med dem och koppla dem till den egna vardagen – utifrån en metod som både utvecklar deltagarnas kritiska förmåga och deras förståelse av olika perspektiv. Filosofiska samtal kommer, som namnet antyder, ur en filosofisk tradition där intellektuella verktyg har en framträdande plats.

FILOSOFISKA FRÅGOR

Filosofiska frågor är frågor utan givna svar. Vilket inte är detsamma som att de inte har några svar alls! Det är frågor vars svar vi endast kan närma oss genom att resonera och tänka tillsammans. Frågor där vi inte kan gå ut i verkligheten och finna svaret. De skiljer sig från faktafrågor på det sättet att svaret nås i dialog. Värdegrundsfrågor är typiska filosofiska frågor. De går att diskutera, fantisera kring samt använda för att argumentera för olika ståndpunkter. I klassrummet eller i barngruppen kan frågorna också diskuteras utifrån en konkret händelse där värderingar aktualiseras.

Deltagare som inte är vana kan till en början ha svårt att se skillnad på olika typer av frågor och kanske också att avgöra vad en filosofisk fråga är. Likaså krävs det träning för att formulera relevanta frågor. Att diskutera valet av frågor och be deltagarna motivera och argumentera gör att de kommer närmare att kunna värdera både frågor och påståenden. De kommer snart att upptäcka att hur frågorna

är formulerade har betydelse för vilka svar som ges. Mindre barn är ofta fulla av frågor medan äldre elever ibland kan uppleva själva frågandet som bevis på okunskap.

RAMAR OCH STRUKTUR

Filosofiska samtal följer en tydlig grundstruktur. Efter hand kan den utvecklas för att passa deltagare och samtalsledare men till en början har den flera fördelar eftersom den är utvecklad för att uppmuntra just eftertänksamhet, tänkande och lyssnande. Samtalets ram utgörs av grundstrukturen liksom av den kontroll samtalsledaren står för i form av frågor och samtalsregler.⁸⁷ Strukturen ger ofta de barn och elever utrymme som annars inte pratar så mycket i gruppen eller klassen.

Samtalet har följande struktur:⁸⁸

- Händelse
- Tankepaus
- Insamling av frågor
- Tankepaus
- Val av frågor
- Samtal
- Tankepaus
- Metasamtal

Händelse

En händelse är en text, lek eller fråga man valt som utgångspunkt. Texter läses med fördel högt tillsammans. Frågor kan också komma från deltagarna själva.

Tankepaus

Först ägnas några minuter åt att enskilt tänka efter. Har deltagarna en loggbok ska de skriva ner vad de tänker där, annars på ett papper. Sedan ber samtalsledaren deltagarna att fundera över vad de fann intressant, konstigt eller värt att uppmärksamma och ber dem tänka en stund till. Här kan deltagarna diskutera vad de tänkt två och två. Detta ger träning i att formulera tankar och i att lyssna på andra. Ovana deltagare blir ofta rastlösa och vill skynda på men tankepauserna är viktiga för kvaliteten på samtalen – vilket brukar bli tydligt efter hand.

87. *Låt barnen filosofera*, Börresen, B och Malmhøst B, Liber 2004

88. *Ibid.*

Insamling av frågor

När alla deltagare tänkt och skrivit är det dags att gå laget runt och be var och en formulera en fråga utifrån det de tänkt och skrivit. Från att kanske vara lite trevande lär sig deltagarna ganska snabbt hur frågor kan formuleras. Be var och en säga sin fråga och skriv upp dessa på en whiteboard eller på ett blädderblock, i nummerad ordning, så att alla kan se. Kontrollera med deltagaren att frågan är rätt uppfattad eller om den ska formuleras annorlunda. Deltagarens namn skrivs också bredvid respektive fråga. Är deltagarna väldigt unga kan det räcka att barnen formulerar frågor i par eller i grupper om tre. På så sätt blir det mer hanterbart.

Tankepaus

Här ombeds deltagarna fundera över vilka frågor de helst vill fördjupa sig i – och varför. Denna diskussion förs enskilt i loggboken eller på papper. De ska inte i det här läget fundera över svaret på frågan utan bara på vad de finner intressant och varför.

Val av frågor

Att välja ut frågor är en central del av samtalet och kan gå till på lite olika sätt. Det enklaste och snabbaste sättet är att helt enkelt rösta fram en fråga. För att så många tankar som möjligt ska kunna uppmärksammas kan varje deltagare få tre röster och möjlighet att ge alla tre rösterna till en fråga eller sprida ut dem. Ett lite mer avancerat och nyanserat sätt att hantera valet är att diskutera fram ett beslut och då låta deltagarna motivera sina val. En sådan diskussion kräver en fungerande grupp, att strikt talordning följs och att samtalsledaren ser till att ordet fördelas rättvist. Det kan ibland vara bra att gruppen får erfarenhet av olika sorters frågor – val av frågor kan då till exempel lottas fram eller bestämmas av samtalsledaren.

Samtal

Den deltagare vars fråga valts ut läser sin fråga högt och får sedan möjlighet att berätta hur han eller hon tänkt. Sedan är ordet fritt.

Tankepaus

Här får deltagarna, och samtalsledaren, tid att fundera över samtalet.

Metasamtal

I ett metasamtal samlas tankar kring samtalets innehåll ihop. Vad handlade samtalet om? Vad kom vi fram till? Vad var vi överens om? Vilka definitioner gjorde vi? Vilka argument framfördes? Har vi lärt oss något vi inte visste innan?

I filosofiska samtal spelar vissa grundläggande begrepp, så kallade verktyg, en central roll:

- Likhet
- Skillnad (distinktion)
- Kännetecken (kriterium)
- Jämförelse
- Motsatser
- Definition
- Frågor
- Påståenden
- Argument
- Regel

Dessa verktyg används under samtalets gång. Samtalsledaren behöver ha presenterat dem några gånger och ibland under samtalet uppmärksamma användningen

av dem. Hur dessa verktyg används är sedan en del av metasamtalet – samtalet om samtalet. Det är viktigt att tänka på att det är eleverna som måste ansvara för innehållet. Om samtalsledaren sammanfattar vad som sagts är det lätt hänt att någon av deltagarna, som inte uppfattade samma sak, tänker att han eller hon gjort och tänkt fel. Men lite hjälp på traven kan behövas till en början i form av: ”Ni gjorde en skillnad när ...” eller ”ett argument som framfördes här var ...”.

De filosofiska samtalen har två sidor – dels den innehållsrika där deltagarna tillsammans får förhålla sig till viktiga frågor om livet och tillvaron, dels en begreppslig sida där verktygen hjälper till att bringa klarhet.

SAMLING AV DJUR – ETT EXEMPEL

Har du en samling djur i plast kan dessa utgöra en ”händelse” (det går naturligtvis att använda bilder också). Ställ till exempel upp en elefant, en häst, en kyckling, en flodhäst, en katt, en gorilla och en ödla på ett litet bord eller på golvet. Eventuellt kan en sagofigur användas också eller en människofigur. Placera barnen och dig själv i ring runt omkring. Fråga vilka av figurerna som hör ihop. Vilka är familjer? Syftet är inte att komma fram till ett rätt svar utan att barnen själva ska få fundera och diskutera. Olika konstellationer av djur bidrar till olika diskussioner. Snälla djur kanske hör ihop? Djur med två ben? Djur med päls? Djur som bor i vatten? Är det hur djuren ser ut som är avgörande eller är det hur de betar sig? Kanske vad de äter?

Finns det flera uppsättningar av djur, eller möjlighet att kopiera flera bilder, kan man låta olika grupper av barn ta sig an frågan separat. Sedan kan de få berätta för varandra hur de tänkt. De får då möjlighet att göra jämförelser, upptäcka skillnader och likheter samt argumentera för sina val och lyssna på andra.

Sorteringsövningar kan göras på många olika sätt med barn och elever i olika åldrar. Övningen ovan kan också användas som en inledning till att diskutera på vilka grunder vi värderar saker och ting olika. Utifrån en saga eller ett textutdrag som beskriver ett specifikt djur som särskilt värdefullt kan frågan ställas vad det är som gör att till exempel katten måste visas särskild omsorg. Varför inte flodhästen? Är olika djur olika värda? Vilka skillnader är betydelsefulla? Varför?

”Filosofiska samtal som metod för att förstå hur vi tänker”

Filosofiska samtal med barn och elever i förskolan och skolan kan fylla en funktion genom att möjliggöra gemensamma undersökningar av hur vi tänker kring värderingar i allmänhet och kring Barnkonventionen och mänskliga rättigheter i synnerhet.

Liza Haglund undervisar på lärarutbildningen på Södertörns högskola och har också under många år drivit och utvecklat filosofiska samtal med barn och unga inom ramen för Ung filosofi på Södra teatern i Stockholm.

– Jag brukar säga att ”big people philosophy” är sånt som man håller på med på universiteten och ”small people philosophy” är sånt som alla gör. Det rör stort och smått, vad som är rätt att göra, varför vissa ska bestämma och så. Barn och unga vill prata om dessa frågor och det finns en poäng i att formalisera samtalen. Det handlar ju om värderingar som skiftar mellan människor. Ofta förstår vi inte ens våra egna värderingar, varför vi har dem. I det filosofiska samtalet kan vi reda ut hur både vi själva och andra tänker. Man tror att man är så olika men det behöver ju inte nödvändigtvis vara så om man får tid att gå lite på djupet, säger Liza Haglund.

Som metod går filosofiska samtal att använda i nästan alla åldrar. Så fort barn kan börja välja så kan man börja med filosofi. Med de riktigt små barnen kan det vara att undersöka och undra. Att börja med att fråga varför och uppmärksamma enkla skillnader.

– Om man vill pröva är det viktigaste att inte utgå från att man förstår vad någon annan säger och att man låter barnen ställa frågor och tolka varandra. Ofta tar man genvägar genom att göra en blixtsnabb tolkning av vad någon sagt och sedan direkt gå vidare. Då gäller det att stanna upp. Man kan till exempel be någon av de andra deltagarna att återberätta det som sagts med egna ord eller fråga om någon som förstår kan hjälpa till att förklara. De som blir tolkade brukar bli jättegglada! Vi gör det ihop.

Att be deltagare upprepa vad som sagts, snarare än att själv komma med tolkningen, fyller en viktig funktion, liksom att ställa frågor som leder samtalet vidare.

– Det är viktigt att inte prata så mycket själv och att utgå från att deltagarna är rationella och har viktiga tankar. Vi undersöker frågorna tillsammans. Det handlar mycket om gruppen och det behövs olika tillgångar. Filosofin har ju flera aspekter. Vi värderar fantasin väldigt högt. Det behövs kreativitet och fantasi,

liksom rationalitet och försiktighet. Intuition är också viktigt – att kunna gå tillbaka och säga att det här känns inte rätt, man ska visserligen tänka att man ska komma fram till något, men man ska tänka tillsammans! Få möjlighet att leka med tanken och med vad man kan komma fram till. Jag kan inte alltid själv komma fram till allt, jag behöver andra.

– Ska man fostra demokratiska medborgare så måste man försöka förstå vad demokrati är. Det är ett demokratiskt arbetssätt. Att tillsammans försöka ta reda på hur vi ska leva. Att förstå att vi är en del av en gemenskap och att vi försöker tala kring riktiga saker och försöker förstå varandra, förklarar Liza Haglund och fortsätter:

– Det finns en poäng i att det finns en intellektuell verksamhet där man inte måste utgå från sina känslor. Det finns en poäng i att få undersöka saker på ett intellektuellt sätt. Att få pröva. Man måste inte tro själv men man kan pröva. De språkliga verktygen som man utvecklar i filosofiska samtal har man också nytta av i all utbildning.

Sokratiska samtal

I det sokratiska samtalet betonas egenskaper i form av dygder, som till exempel uppriktighet, ödmjukhet och koncentration i det gemensamma undersökandet. Som namnet antyder har filosofen Sokrates varit modell och då framför allt hans sätt att nå klarhet genom att ställa frågor. Samtalsformen har utvecklats på olika håll – inom folkbildning, i universitetsvärlden och inom skolan – med det gemensamma målet att skapa aktiva samhällsdeltagare. Utgångspunkten är det goda seminariet – som med sitt kunskapsinnehåll och sin form är motsatsen till det som kan kallas för fikaprat eller konversation. Det goda seminariet fördjupar förståelsen av olika frågor, idéer och begrepp medan fikapratet eller konversationen rör sig på ytan och hoppar från det ena ämnet till det andra.

UTMANINGAR OCH HINDER

Sokratiska samtal är en relativt enkel metod och det går bra att själv pröva sig fram med utgångspunkt i de samtal man själv redan leder. Det stora steget för många är att kliva ur sin lärarroll på så sätt att man leder samtalet genom frågor – inte genom att själv komma med svar. Detta kan vara en ovan känsla för många.

Det vanligaste problemet för ovana samtals- och seminarieledare är ofta just att kliva tillbaka. Denna svårighet hör ihop med uppgiften att få blyga och oengagerade barn och elever att delta samtidigt som andra behöver hindras från att dominera. Ett av målen med samtalet är just att vänja av barnen och eleverna vid att förlita sig på läraren så fort något blir svårt och komplicerat. Utmaningen att, i huvudsak, bara ställa frågor möjliggör för deltagarnas ansvarstagande. Samtalsledarens uppgift är inte att lära ut, utan att coacha deltagarnas tänkande.

FÖRUTSÄTTNINGAR

Det sokratiska samtalet tränar deltagarna i ett demokratiskt förhållningssätt och en dialogisk samtalskultur. Dessa kommunikativa förmågor, eller dialogiska dygder, brukar lyftas fram:⁸⁹

- **Bildbarhet:** Deltagarna är beredda att lyssna till och ta intryck av vad andra har att säga.

89. ”Sokratiska samtal och reflekterande läsning”, Lindström, L. I *Att växa med språk och litteratur*, Björk, M, (red.) Natur och kultur 2000.

- **Självdisciplin:** Deltagarna underordnar sig vissa enkla regler för uppförandet, som att bygga vidare på vad andra personer har sagt.
- **Underbyggnad:** Deltagarna försöker underbygga sina ståndpunkter – tolkningar och argument – genom att söka stöd i texten eller i sin egen erfarenhet.
- **Koncentration:** Deltagarna hjälps åt att hålla en röd tråd, genom att avgränsa och hålla sig till ett ämne, som är värt att diskutera.
- **Uppriktighet:** Deltagarna säger sin uppriktiga mening, utan att gömma sig bakom auktoriteter eller undanhålla idéer som kan vara av betydelse.
- **Mod:** Deltagarna är beredda att formulera djärva gissningar eller tolkningsmöjligheter som kan kasta nytt ljus över diskussionen.
- **Respekt:** Varje deltagare bedöms vara så intressant att man bryr sig om att ställa frågor till och lyssna på honom eller henne.
- **Generositet:** Var och en ges tid och utrymme för att formulera och omformulera en idé utan att bli avbruten.

- **Hövlighet:** Varje deltagare är beredd att tillfälligt avstå från att lägga fram sin egen synpunkt för att i stället hjälpa någon annan att formulera sin idé.
- **Ödmjukhet:** Varje deltagare är beredd att avstå från att lägga fram sin egen synpunkt helt och hållet, därför att en annan person, eller den vändning hela diskussionen tagit, är viktigare.

Dessa kommunikativa förmågor är den erfarna deltagarens och de kan diskuteras med grupper som kommit en bit på väg. De är också vägledande för samtalsledaren. Med nybörjare kan enklare samtalsregler formuleras och motiveras med stöd i dessa dygder. Det är skillnad på deltagare som har fullt upp med att hålla sig till vissa enkla uppföranderegler och de som till exempel utvecklat förmågan att avstå från att lägga fram egna synpunkter och som samtalsledare måste du själv bedöma vilka behov och förutsättningar din grupp har.

GENOMFÖRANDE

Valet av text eller innehåll är viktigt och man kan behöva pröva sig fram. Många av de vanliga barnböckerna kan fungera att samtala sokratiskt utifrån, exempelvis:

- *Lycklige Alfons Åberg* av Gunilla Bergström (om lycka)
- *Pricken* av Margret Rey (om mobbning och utstötthet)
- *Flaxa med vingarna* av P.D. Eastman (om att få vara den man är)
- *Sagan om flodhästen* av Arne Norlin (om att ha en uppgift/att vara den man är/ om vänskap)
- *Billy och arga Lotta* av Birgitta Stenberg (om vänskap)
- *Pippi Långstrump* och *Bröderna Lejonhjärta* av Astrid Lindgren (om godhet och ondska)

Astrid Lindgrens *Pippi Långstrump* och *Bröderna Lejonhjärta* fungerar alldeles utmärkt just eftersom det inte är alldeles tydligt vad som är bra och dåligt, gott och ont.

Kapitlet ”Pippi ordnar frågesport” i *Boken om Pippi Långstrump* rymmer många frågor kring hur vuxna och barn förväntas bete sig i skolan, vad som är bra och dåligt och i förlängningen om människosyn. Den kan användas som samtalsunderlag både för samtal med elever och med kollegor eller personal. Skulle man vilja ha Pippi i klassrummet? Och om man har det – hur gör man? Om man börjar prata om Pippi-texten i personalgruppen kan man sedan också läsa något avsnitt ur Janusz Korczacs *Barnets rätt till respekt*.

Med äldre elever eller vuxna kan utgångspunkten för ett sokratiskt samtal med fördel vara svårare texter. Men man bör passa sig för att välja ett ämne som man själv har väldigt bestämda uppfattningar om. Samtalsledaren bör i stället välja något som

Läs mer i *Sokratiska samtal i undervisningen* av Ann S. Pihlgren.

han eller hon själv är nyfiken på och undrande inför. Valet av utgångspunkt är viktigt och texten eller bilden bör vara mångtydig. Lärobokstext fungerar inte alls! Konstverk, fotografier, en dikt eller utdrag ur annan litteratur brukar fungera bättre. En filmsnutt eller ett musikstycke kan också användas. Det centrala är att texten eller bilden rymmer frågor som är meningsfulla för deltagarna och samtalsledaren. De flesta skolämnen rymmer etiska frågor och sokratiska samtal kan vara ett sätt att lyfta dessa.

Andra underlag som kan vara lämpliga att börja med:⁹⁰

- *Lyckad nedfrysning av Herr Moro*, antologi utgiven av Stockholms läns landstings kultur- och utbildningsnämnd
- *Läsa bilder*, bildantologi av Alberto Manguel
- *Art & Physics*, bildantologi av Leonard Shlain
- *Bibeln, Koranen*
- *Sagosamlingar, folksagor*
- *Det osynliga barnet*, antologi av Tove Jansson

Strukturen för samtalet, eller seminariet, kan se ut så här:⁹¹

1. Individuell förberedelse
 2. Personligt mål och gruppens mål
 3. Inledande fråga
 4. Tolkningsfrågor
 5. Värderingsfrågor
 6. Utvärdera mål enskilt och i grupp
- } seminariet/samtalet

Innan samtalet kan det vara lämpligt att gå igenom de samtalsregler eller dygder som är nödvändiga. Varje deltagare kan också få möjlighet att skriva ner ett personligt mål. Dessa kan se olika ut beroende på vem som formulerar dem och till en början kan de handla om att prata mer eller prata mindre eller att ställa frågor till andra deltagare. Gruppens gemensamma mål kan formuleras utifrån hur det gick sist. Kanske behöver gruppmedlemmarna hjälpa varandra att hålla sig till texten, eller ge varandra uppmuntran på olika sätt.

Själva samtalet sker inom ramen för den inledande frågan, tolkningsfrågorna och den avslutande värderingsfrågan. Innan och efter – och i viss mån under samtalets gång – sker också ett samtal kring formen och själva deltagandet. Inlednings-

90. *Sokratiska samtal i undervisningen*, Pihlgren, Ann S., Studentlitteratur 2010

91. Ibid.

vis kan mycket tid behöva ägnas åt formfrågor och samtalsregler eftersom de är så viktiga för hur samtalen utvecklas.

Inledande frågor bör knyta an både till texten eller underlaget och till deltagarens upplevelse. Frågorna kan till exempel formuleras så här:

- Vad skulle en annan titel på... kunna vara?
- Vilket är textens viktigaste ord?
- Vilken är bildens viktigaste symbol eller del?
- Vilken är den viktigaste meningen, eller det viktigaste stycket, i ...?

Tolkningsfrågorna syftar till att bringa klarhet. Svaren på dessa frågor ska sökas mellan raderna eller under ytan i det lästa eller sedda. Exempel på frågor kan vara:

- Vad menas med ...?
- Berätta vad du menar med ...
- Var i texten står det att ...?
- Vad är skillnaden mellan ... och ...?
- Vad innebär det att ...?

Med de avslutande värderingsfrågorna tas ett kliv ur texten och deltagarna får i stället reflektera över hur idéer som fanns i texten relaterar till egna erfarenheter och tankar. Frågorna kan också handla om hur samtalet fick deltagarna att tänka nya tankar. Exempel på frågor:

- Om du var ... i berättelsen eller bilden vad skulle du gjort?
- Var det rätt att ...?
- Vad har texten lärt oss om ...?
- Vad har du lärt dig av samtalet? Vad var det som bidrog?

När samtalet är färdigt kan deltagarna få möjlighet att utvärdera sina individuella mål och tillsammans få möjlighet att diskutera gruppmålet. De framgångar gruppen gör i samtalskonst kan också uppmärksammas.

I arbetet med värdegrunden har gemensamma referensramar ett värde. Att tillsammans diskutera livsfrågor och värdefrågor gör det möjligt att få en ökad förståelse både för varandra och för de centrala idéer och begrepp som är innehållet. Möjlighet ges också att tänka om och tänka nytt samtidigt som klasskamrater eller kollegor framträder på ett nytt sätt. De bilder, texter och musikstycken man väljer att samtala om skapar också en gemensam bildningsram. Att dela detta i en klass skapar gemenskap. Barn och elever efterfrågar att få prata om livsfrågor, om vänskap och kärlek, rätt och fel, livet och döden.

”Sokratiska samtal stärker analysförmågan”

– Genom sokratiska samtal lär sig eleverna att analysera och reflektera. Det utvecklar också läsförståelsen. Grundtanken är att låta eleverna få samtala kring frågor utan att läraren har en plan för vad man ska komma fram till. Lärarens roll är att underlätta processen och se till att allas åsikter respekteras.

Det säger Ann Pihlgren, som skrivit en avhandling om metoden sokratiska samtal och i dag är studierektor vid UTEP (Institutionen för utbildningsvetenskap med inriktning mot tekniska, estetiska och praktiska kunskapsstraditioner vid Stockholms universitet).

Metoden sokratiska samtal kan användas för alla åldersgrupper, från förskolan till vuxna. Ofta utgår samtalen från en bild eller en text. Samtalsledaren ställer en inledande fråga som alla deltagare kan svara på. Frågan ska utgå både från bilden eller texten och från deltagarnas egen upplevelse (”vad skulle du göra i en liknande situation?”). Ett syfte med frågan är att den ska hjälpa deltagarna att få syn på sin förståelse och kanske sina förutfattade uppfattningar. Samtalen kommer ofta att handla om grundläggande värdefrågor, exempelvis om vilka handlingar som är moraliskt riktiga. När metoden används med femåringar räcker det att hålla på i 20 minuter, längre orkar de inte. Med vuxna kan ett samtal hålla på i upp till en och halv timme.

I skriften ”Sokratiska samtal”⁹² preciseras de spelregler som gäller för ett samtal och som alla deltagare måste acceptera:

- Att genom eftertänksam dialog göra ett utforskande möjligt
- Att det inte finns några ”rätt” eller ”fel”, men mer eller mindre underbyggda argument
- Att lyssna
- Att vara beredd att ändra sin ståndpunkt.

Ann Pihlgren har under många år praktiserat metoden inom ungdomsskolan, ofta har utgångspunkten varit just en bild. Ofta har en klass delats in i två grupper. För att alla ska kunna komma till tals bör det inte vara alltför många deltagare.

– Ett underliggande motiv för att låta barnen själva styra diskussionen är tron på deras egen förmåga, men också att barn inte kan skyddas från allt ont utan utvecklas när konflikter tillåts framträda, säger Ann Pihlgren.

92 Utgiven av Västra Götalandsregionen, Konst- och kulturutveckling (2007)

Utvecklar kritiskt tänkande

I sin forskning har Ann Pihlgren funnit att eleverna som återkommande, det vill säga ungefär var tredje vecka, får praktisera sokratiska samtal utvecklar sina förmågor inom fyra områden:

– För det första utvecklar de sitt kritiska tänkande, de blir kapabla att göra mer avancerade analyser och dra mer preciserade slutsatser. För det andra utvecklar de språket, de blir bättre på att tala och läsa, framför allt tränas de i att läsa för att förstå en text och för att kunna delta i en diskussion. För det tredje blir de också bättre på att skriva, något som de har nytta av i alla ämnen. Och för det fjärde påverkas elevernas sociala samspel, de blir mer öppna för andras idéer. De blir skickligare på att samverka med andra för att lösa ett problem och de får en beredskap för att möta åsikter som inte är lika deras egna.

Men Ann Pihlgren menar att eleverna också förändras på ett mer svårfångat plan, de får en annan självbild. Ann Pihlgren berättar om en elev som sade att det tidigare alltid hade varit viktigt för honom att "vinna" diskussioner. Plötsligt fick han insikten att det inte behöver vara något farligt att lugnt stå fast vid sin ståndpunkt även om andra inte håller med.

– Metoden stimulerar ett djupare tänkande, olika perspektiv får komma till uttryck, man blir ofta varse att ett problem kan ha många bottnar, något som förhindrar att man hamnar i en enkel lösning, menar Ann.

Enkelt att lära ut

En fördel med sokratiska samtal är att metoden är ganska enkel att lära ut. Ett samtal kan också avbrytas när som helst. Det viktiga är samtalet och själva processen, inte vad man kommer fram till.

– Däremot kan det ofta vara svårt för lärarna att kliva ur sin vanliga roll. Plötslig ska ju läraren inte ha en plan för vad eleverna ska komma fram till. Samtidigt är min erfarenhet att metoden kan skapa en nytändning för lärare. Plötsligt får de en möjlighet att ta fasta på ursprungliga idéer som de ofta hade när de började studera till lärare. Att introducera sokratiska samtal är också en väg för att få syn på sina egna tankar. Alla som deltar påverkas, menar Ann.

För Ann Pihlgren finns en nära koppling mellan sokratiska samtal och skolans värdegrundsarbete.

– En fördel är att det kommer att handla om värdegrund i ett vidare perspektiv. Det är oerhört viktigt att skolan arbetar mot mobbning och diskriminering, men frågan om värdegrund kan inte reduceras till det. Det handlar också om demokrati och människosyn.

Värderingsövningar och drama som samtal

Utvecklingen av kommunikativ kompetens är central för lärande och det demokratiska uppdraget. Att tillsammans med andra samtala om frågor som upplevs som viktiga och problematiska likaså. Deliberativa kvaliteter utgör grund för att samtalen kan utvecklas i en riktning där allt fler får möjlighet att göra sin röst hörd. Det traditionella samtalet, som exemplifierats genom olika former av deliberativa samtal, där filosofiska och sokratiska samtal kan sägas utgöra en del, kan i skolan också kompletteras med andra uttryckssätt. Barn och elever ska tränas i samtalets konst men kan också behöva använda andra sinnen. Att arbeta med drama eller andra estetiska uttryckssätt kan möjliggöra detta.

Det styrda samtalet är inte det enda sättet att arbeta med barnens och elevernas rätt att träna och utöva sina färdigheter i att ta ställning, uttrycka åsikter och bli lyssnade på. Värderingsövningar eller interaktivt drama i form av till exempel forumteater eller forumspel kan vara olika sätt att arbeta för att alla ska komma till tals och att olika tankar ska få utrymme. Här möjliggörs en medvetenhet om hur vi tänker kring olika frågor och övningarna kan med fördel användas tillsammans med barnen och eleverna – och arbetskamraterna.

Viktiga samtal och övningar kring värden och normer kan ibland upplevas som utmanande och svåra. Att som pedagog leda och tillsammans med barn och elever genomföra värderings- och dramaövningar innebär ett ansvar för både *före*, *under* och *efter*. Att planera värdegrundsövningar kräver omsorgsfulla förberedelser.

- Fundera över om något barn eller elev riskerar att uppleva sig som kränkt genom övningen eller samtalet.
- Tänk igenom övningen utifrån frågan om den verkligen problematiserar uppfattningar om vad som är normalt och avvikande och inte återskapar eller förstärker redan rådande normer.
- Ett tillitfullt öppet klimat är en förutsättning för ett undersökande samtal kring värden. Ett samtal som bejakar olika perspektiv och åsikter. Kan ett tillräckligt öppet klimat skapas i klassen för att övningen ska fungera?
- Lägg mer tid på gemensam reflektion i klassen än på själva genomförandet av övningen.

INTERAKTIVT DRAMA

Olika metoder för interaktivt drama⁹³ kan öppna upp för ny förståelse och nya ställningstaganden. Forumteater är en metod som härstammar från Augusto Boal som i 1960-talets Brasilien utvecklade sin teatergrupp i interaktiv riktning. En form av teater där åskådaren blir till en aktiv deltagare snarare än till en traditionell passiv betraktare. Gemensamt för olika former av interaktiv teater är att deltagarna bjuds in som medskapare av handlingen. Antingen genom att kommentera handlingen och föreslå alternativ eller genom att gå in i en scen och inta en roll. Både värderingsövningar och interaktivt drama kan skapa förutsättningar för deliberation utifrån inlevelse och empati. De uppmärksammar också icke-verbal kommunikation och visar hur deliberativa kvaliteter inte är begränsade till traditionella samtal utan också handlar om till exempel kroppsspråk.

Samarbeten med personer, föreningar och organisationer som har kunskap om dessa former av övningar kan komplettera den kunskap som finns i olika verksamheter. Det är en fördel om den som använder värderingsövningar känner sig bekväm med formen och med att hantera de frågor och ståndpunkter som kommer upp.

På nästa sida återfinns en intervju som handlar om forumspel. Därefter beskrivs värderingsövningar lite närmare och några konkreta exempel ges.

93. Till exempel forumteater, forumspel, interaktiv teater

”Forumspel lyfter på locket och synliggör”

Med forumspel får barn och elever möjlighet att reflektera kring, ta ställning och uttrycka sina åsikter i frågor som upplevs som problematiska. De som deltar får pröva att inta olika roller, ifrågasätta och bli kritiska. Forumspel är en interaktiv form av teater där åskådarna får möjlighet att ge förslag på lösningar på de konflikter som spelas upp på scenen.

Anna Gustavsson Avci arbetar med forumspel både med teatergruppen Spelrum och med sina egna elever på Farsta gymnasium i Stockholm.

Forumspel, som metod, är en variant av forumteater som ursprungligen utvecklades under diktaturen i Brasilien av Augusto Boal och ”de förtrycktas teater”, då i form av gatuteater. Metoden kan användas för de flesta åldrar – från äldre förskolebarn till vuxna.

Anna Gustavsson Avci har under flera år både arrangerat forumspel med elever på olika skolor och använt metoden med sina egna elever. När hon tillsammans med teatergruppen besöker en skola har de ofta fått i uppdrag att genomföra ett forumspel utifrån ett visst tema. Det kan bland annat handla om mobbning, alkohol eller genus. Överhuvudtaget frågor som rör etik och moral lämpar sig väl för forumspel.

– Forumspel fungerar identitetsskapande. Deltagarna, vare sig det är barn eller vuxna, får möjlighet att inta andra roller och på så sätt pröva att ta ställning på ett sätt de kanske inte kan i verkligheten, säger Anna Gustavsson Avci.

Förankring och sammanhang

När Spelrum åker ut till en skola gör de först research kring det ämne som forumspelet ska ta upp. Det kan handla om att ta reda på vad som rör sig kring just den åldersgruppen just då. Finns det någon aktuell film som de flesta har sett? Är de i en ålder där Facebook eller något annat är stort? Genom att använda populärkulturella referenser som eleverna känner igen sig i kan man öka engagemanget. Om mobbning är temat så tar det sig olika uttryck i olika åldersgrupper. Små barn är ofta ganska konkreta i sina uttryck, menar Anna.

– De kan säga att ”du är inte bjuden på mitt kalas” medan ungdomar och vuxna är mer subtila. Där kan det handla om osynliggöranden som är svårare att peka på men som syns i tonfall och miner.

Det är viktigt att själva forumspelet sätts i ett sammanhang. Anna berättar att när hon besöker skolor med teatergruppen får skolans lärare en lärarhandledning att följa med förberedelseövningar.

– Nyligen ville en kommun att vi skulle komma och genomföra forumspel utifrån elevernas val till gymnasieskolan. Det har visat sig att eleverna ofta väljer gymnasieprogram väldigt könsspecifikt och kommunen ville att eleverna i årskurs åtta skulle få en möjlighet att reflektera lite djupare över sina val. I lärarhandledningen vi skickade ut inför just detta tema hade vi formulerat fyra övningar som lärarna skulle genomföra med sina elever inför forumspelet. Syftet med dem var att synliggöra fördomar i allmänhet och kring genus i synnerhet samt visa hur präglade vi är av dem, berättar Anna.

Den första övningen handlade om att alla elever fick avsluta meningar av typen "Människor från USA är...", "Poliser är...", "Medelålders män är...", "Blondiner är...", "Elever som går på naturvetenskapligt program är...". I övning två fick de sedan, i grupper om fyra, jämföra och diskutera hur de tänkt. Hade de mer negativt att säga om vissa grupper? Vilka? Var det svårare att skriva spontant om vissa grupper? Varför? Vad är en fördom? Hur uppstår fördomar? Är det någon som inte har fördomar? Finns det skillnad mellan olika fördomar? Har du själv blivit utsatt för fördomar? Slutligen fick de i övning tre kategorisera vissa givna ord som manliga och kvinnliga. Först adjektiv som "söt", "organiserad" och "stark", och sedan verb som "gråta", "fisa" och "skojbråka".

Frihet och regler

Själva forumspelet följer vissa regler. För formen gäller till exempel att

- man använder aldrig sitt eget namn
- spelet inte ska vara för långt
- det ska sluta när det är som värst
- det ska vara realistiskt
- det alltid finns tre typroller – en förtryckt, en förtryckare och en pendlare (det kan finnas fler roller men dessa tre finns alltid)
- den förtryckta vid något tillfälle i forumspelet ska försöka bryta sitt förtryck utan att lyckas.

– När vi ska sätta igång berättar jag för eleverna att vi kommer att spela upp en scen två gånger. Första gången vill jag att ni bara tittar men andra gången vill jag att ni är med. Då får ni avbryta spelet när ni tycker att det finns en orättvisa

ni inte skulle ställa upp på. Efter första spelomgången frågar jag publiken om det finns någon som är förtryckt. När vi spelar upp igen får de stoppa men bara byta ut den förtryckte, förklarar Anna.

Forumspel lyfter på locket och synliggör. Det ger dem som deltar en chans att inta olika roller, ifrågasätta och bli kritiska. Fördelen med forumspel är att det inte finns något rätt eller fel, det finns inget facit. Det finns i stället möjlighet att pröva.

– Jag brukar säga att ”nu har ni fjärrkontrollen i er hand”.

Frihet att inta en roll

När Anna Gustavsson Avci använder forumspel med sina egna elever så har hon en chans att se när elever hon känner kliver in i oväntade roller. Med de egna eleverna ser också förberedelserna annorlunda ut – där skapar de själva spelet tillsammans. Men reglerna är desamma. Man spelar aldrig sig själv. Det finns en viktig frihet i att inta en roll. Med forumspel är processen i fokus – inte målet.

– Ofta är det elever med erfarenhet av att vara ”förtryckare” som tar de kränkta perspektiv och går in. Men det kan också vara så att de som är utsatta på olika sätt går in och tar den rollen. De får möjlighet att pröva och leva ut en roll på ett sätt som de inte kan i vanliga fall. Genom att få möjlighet att göra detta får de en slags förståelse för hur det skulle vara att gå ett steg vidare också i verkligheten. Det är stort, avslutar Anna Gustavsson Avci.

Några typer av värderingsövningar

Nedan beskrivs några varianter på vanliga värderingsövningar och därefter ges några exempel hämtade ur Barnombudsmannens handledning till materialet *Jag vill säga något!*⁹⁴ Detta material, liksom många andra, innehåller utförliga beskrivningar av värderingsövningar – hur de går till och vad som kan vara viktigt att tänka på. Materialet är också valt eftersom det kan ge värdefull kunskap om barns rättigheter – och därmed ökad kunskap om värdegrundens syfte och tillämpning. Exempelen som ges i materialen är satta i ett sammanhang, och det kan vara viktigt att tänka på att övningarna inte är tänkta att användas lösryckta. Exempelen här är snarare tänkta som illustrationer. Utifrån dessa exempel kan sedan värderingsövningar integreras, utvecklas och bli en del av undervisningen på olika sätt.

Den som leder övningarna bör tänka på att hålla sig neutral. Värderingarna eller ställningstagandena bör varken uppmuntras eller fördömas. Däremot kan följdfrågor ställas och den som leder samtalet kan försöka skapa ett gott diskussionsklimat genom att fördela ordet jämnt. Att noga tänka ut vilka åsikter som kan komma fram är också en fördel, särskilt med tanke på vilket genomslag olika värderingar kan komma att få. Ju mer förberedd man är som ledare, desto större möjlighet har man att möta åsikter på ett neutralt sätt. Berätta också att det inte kommer att finnas möjlighet för uttömmande diskussioner under själva övningen.

Linjen

Här behövs en större tom golvyta. Lägg lappar med siffrorna 1 till 4 i en rät linje på golvet och med någon eller ett par meters avstånd emellan med ettan närmast och fyran längst bort. Nummer 1 och 4 markerar ytterlighetsuppfattningar. Man kan ha så många skalsteg man vill, men fyra eller sex brukar vara lagom. Det är viktigt att det inte finns något mittenalternativ.

Kom med ett påstående som eleverna ska ta ställning till. Efter att ha tänkt igenom påståendet ställer sig deltagarna i bredd på de skalsteg de har valt. Bredvid varandra på ettan, tvåan, trean eller fyrans linje. Var hela tiden tydlig med vad ytterligheterna betyder, till exempel håller helt med – håller inte alls med.

När deltagarna har tagit ställning och ställt sig på ett skalsteg får de diskutera med dem som står närmast. Därefter får någon från varje skalsteg argumentera för sin ståndpunkt. Det är tillåtet att byta plats om man blir övertygad av någon annans argument.

94. *Jag vill säga något!* Informationspaket från Barnombudsmannen (BO)

Fyra hörn

Här behövs ett öppet rum där tre av rummets hörn representerar ett ställningstagande och det fjärde är ett så kallat öppet hörn. I det öppna hörnet ställer man sig om man har en annan uppfattning än vad som erbjuds i de tre övriga hörnen.

Olika situationer beskrivs av den som leder övningen. Därefter går ledaren till vart och ett av hörnen och berättar vilket ställningstagande de representerar. Deltagarna får sedan ställa sig i det hörn som bäst överensstämmer med hans eller hennes uppfattning. Låt de olika grupperna motivera sina val. (De kan få prata lite med varandra först). Det är viktigt att alla lyssnar när de som valt andra hörn berättar hur de tänkt. Deltagare i det öppna hörnet kan ha olika tankar och därför bör alla där få möjlighet att komma till tals. Det är självklart tillåtet att byta hörn!

Heta stolen

En ring med stolar ställs upp. Det behövs en stol mer än antalet deltagare. Ledaren läser upp ett påstående i taget från en lista. Om deltagarna håller med reser de sig och byter plats. De som inte håller med sitter kvar. Om någon är osäker och inte vet kan man bestämma att hon eller han till exempel sätter sig med armarna i kors. För varje påstående får någon motivera varför han eller hon reste sig respektive satt kvar.

Varianter på övningen ger fler möjligheter till reflektion. Deltagarna kan uppmanas att kort motivera sina val för varandra två och två. De kan också skriva individuellt efteråt eller tala med varandra i mindre grupper.

ÖVNING

Läs mer i *Jag vill säga något!* från Barnombudsmannen.

En värderingsövning på temat inflytande

Det är viktigt att den som leder övningen har tänkt igenom påståendena noga genom att fundera över vilka åsikter som kan dyka upp. En del faktakunskaper kan vara bra att ha med sig in i övningen. I övningen nedan kan fakta kring Barnkonventionen och lagstiftning vara användbar (särskilt för diskussion av påstående G och H). Beroende på vilken grupp du gör övningen med kan också påståenden behöva omformuleras, tas bort eller bytas ut.

Tänk slutligen på att själv vara neutral under övningens gång – rollen är samtalsledarens. Ordet bör fördelas jämnt mellan deltagarna och det är viktigt att alla kommer till tals.

DU HAR RÄTT ATT SÄGA VAD DU TYCKER

Förberedande diskussion:

- Får man tycka vad man vill?
- Får man säga vad som helst bara för att man tycker det?
- Vem är det som ska bestämma i en grupp?
- Om tre barn tycker en sak, men läraren eller ledaren tycker en annan, hur blir det då?

Linjen

- När något ska bestämmas som rör hela gruppen är det bäst att läraren eller ledaren bestämmer. Hon eller han har mest erfarenhet och dessutom går det mycket fortare.
- Alla i gruppen ska få säga vad de tycker i alla frågor, även om det tar lång tid.
- De som har lätt för att prata ska uppmuntra dem som tycker att det är jobbigt.
- Om någon i gruppen vet mest om en viss fråga så ska hon eller han få bestämma.
- Elever borde få bestämma allting i skolan.
- När man tycker att något är fel ska man alltid säga till på en gång, även om det är störande och kan göra att man blir osams.
- Man får alltid säga vad man tycker även om det sårar någon annan.
- Vuxna som ska fatta beslut om barn behöver inte lyssna på dem som är under 16 år eftersom de inte har tillräckliga erfarenheter av livet för att veta sitt eget bästa.

En värderingsövning på temat att må bra

Förberedande diskussion:

- Vad behöver man för att må bra och känna sig på bra humör?
- Vad är skillnaden mellan att vilja ha och att behöva något?

Heta stolen

1. Det syns alltid på en om man mår dåligt.
2. Alla människor är glada innerst inne.
3. De flesta är oroliga för krig.
4. Vuxna är mer deprimerade än barn.
5. Det kan vara kul att vara sjuk.
6. Om man har bra självförtroende behöver man inte vara tuff.
7. De flesta är rädda för att göra bort sig.
8. Det kan vara bra att vara lite rädd.
9. Även om man bara är lite sjuk ska man vara hemma och vila.
10. Gråt är ett tecken på svaghet.

ÖVNING

En värderingsövning på temat du har rätt att gå i skolan

Förberedande diskussion:

- Hur är en bra skola? (Exempel: innehållet i undervisningen, skolbyggnaden, maten, reglerna, personalen, arbete mot mobbning, den sociala miljön.)
- Har man nytta av det man lär sig i skolan?
- Vad skulle ni göra om ni inte gick i skolan?

Fyra hörn

Det viktigaste man kan lära sig i skolan:

- A. respekt för andra människor
- B. hur man hittar kunskap
- C. att samarbeta
- D. öppet hörn.

En bra dag i skolan:

- A. när man har haft roligt
- B. när man har varit med kompisar
- C. när man har lärt sig något nytt
- D. öppet hörn.

Vad ska man göra om elever skolkar från skolan?

- A. Låta alla välja vilka lektioner de vill gå på.
- B. Låta alla som skolkar betala böter varje gång.
- C. Ta reda på varför de skolkar och försöka ändra på det som inte är bra.
- D. Öppet hörn.

Vad innebär det att lyckas i livet?

- A. Att man blir så bra man kan på någonting.
- B. Att man mår bra och har kul.
- C. Att man blir rik och berömd.
- D. Öppet hörn.

DISKUTERA TILLSAMMANS:

- 1.** Vid vilka tillfällen får barnen och eleverna tillsammans diskutera värden och etiska frågor?
- 2.** Hur tar vi hand om och utnyttjar olika åsikter och värderingar?
- 3.** Får även de värden som värdegrunden omfattar ifrågasättas? Sker det? När? Erfarenheter? Hur hanterar man det?
- 4.** Vilken kunskap om hur samtal kan föras finns i er verksamhet? Vilka olika former av samtal används i undervisningen?

5

**SYSTEMATISKT
KVALITETSARBETE**

Systematiskt kvalitetsarbete

Personal i förskolan och skolan behöver ta reda på hur värdegrundsarbetet fungerar. Är det tillräckligt bra och behöver det förbättras? Det gör man genom det som kallas systematiskt kvalitetsarbete. Det innebär att man i grupper av kollegor som arbetar tillsammans diskuterar om det man gör leder till det man vill åstadkomma dvs. uppfyller målen. Verksamheten diskuteras utifrån frågor som *Var är vi?* *Vart ska vi?* *Hur gör vi?* och *Hur blev det?* Då synliggörs vad som fungerar och vad som behöver utvecklas. Arbetet behöver göras regelbundet och tillsammans. Tid och utrymme behöver skapas i verksamheterna för att organisera det systematiska kvalitetsarbetet.

KVALITETSHJULET

Bilden ovan visar kvalitetshjulet och fyra frågor som driver kvalitetsarbetet. Utgångspunkten för värdegrundsarbetet är de nationella mål som finns i styrdokument som skollag och läroplaner. Det handlar, förenklat sett, om att främja demokrati och motverka odemokratiska uttryck. Det sätt utbildningen utformas och genomförs på är också kopplat till nationella mål som har med värdegrundsarbetet att göra. Utifrån detta sätter man upp egna konkreta mål för vad man vill åstadkomma. Det anknyter till frågan *Vart ska vi?*

För att sätta upp mål för den egna verksamheten behöver man göra en kartläggning och analys av hur det är i den egna verksamheten. Det anknyter till frågan *Var är vi?*

Med kartläggningen som grund fastställs mål. Därefter görs en planering av vad som ska göras för att nå målen. Det anknyter till frågan *Hur gör vi?*

Slutligen tar man reda på om det som gjordes var det rätta och tillräckligt för att nå det uppsatt målen. Det anknyter till frågan *Hur blev det?*

VAD ÄR VIKTIGT?

I detta systematiska arbete är långsiktighet viktigt. Hänsyn måste också tas till just de förutsättningar som varje respektive verksamhet har. En gemensam analys över svaren på frågorna hjälper till i planeringen och utvecklingen av hur arbetet ska ske framåt sett. Ett framgångsrikt arbete kännetecknas av hög känsla av delaktighet, att det blir tydligt vilka insatser som behöver göras och vem som ansvarar för vad. En dialog kring det gemensamma arbetet med värdegrunden är en förutsättning. Målet är ett professionellt förhållningssätt och ett arbetssätt i ständig utveckling.

Ta gärna hjälp av Skolverkets allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete eller av självskattningsverktyget BRUK.⁹⁵

ANSVAR

Det är huvudmannen som är ytterst ansvarig. Huvudman är kommunen eller den fristående skolan eller förskolans ägare. De är också ansvariga för att det finns förutsättningar och möjligheter att bedriva och utveckla värdegrundsarbetet och det systematiska kvalitetsarbetet så som det står i styrdokumentet.⁹⁶

Rektor och förskolechef leder det systematiska kvalitetsarbetet och ansvarar för att tillämpa styrdokumentet. De är ansvariga för enheternas respektive verksamhet.

Personalen ansvarar för att genomföra ett kvalitetsarbete som leder till att varje barn och elev kan utvecklas så långt som möjligt i förhållande till de nationella målen.

95. Skolverket (2012), Allmänna råd med kommentarer om systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet.

96. Om systematiskt kvalitetsarbete i skollagen 2010:800, kap. 4, (2–8 §§).

BRUK – Skolverkets kvalitetsverktyg

BRUK (bedömning, reflektion, utveckling, kvalitet) är ett verktyg för självskattning som kan användas i kvalitetsarbetet. BRUK kan användas av ett arbetslag, en hel förskole- eller skolenhet, eller av en huvudman för att starta samtal och synliggöra vad man gör i förhållande till hur det blir och till de nationella målen. Syftet med BRUK är att underlätta för huvudmän, förskolor, skolor och vuxenutbildning att synliggöra, analysera och utveckla kvaliteten i sina verksamheter. Det ska ge en insikt om vilka kvaliteter och vilken grad av måluppfyllelse verksamheten har i förhållande till hur det borde vara.

Verktyget innehåller påståenden om verksamheten, kriterier, som personalen tillsammans kan skatta sitt eget arbete utifrån. Strukturen följer läroplanens områden. I kvalitetsarbetet med värdegrunden skattar man i första hand normer och värden och ansvar och inflytande.

Kriterierna som man tar ställning till utgår ifrån styrdokumentet och beskriver ett väl fungerande värderundsarbete. Efter varje område man skattat följer ett avsnitt där man får stöd att analysera sin verksamhet.

Materialet BRUK i sin helhet finns på Skolverkets webbplats:
www.skolverket.se/BRUK.

Litteratur

Almgren, Ellen (2006). *Att fostra demokrater*. Uppsala universitet.

Andersson, Klas (2012). *Deliberativ undervisning*. Göteborgs universitet.

Barnkonventionen i förkortad version, Unicef. <http://www.unicef.se/barnkonventionen/barnkonventionen-i-olika-versioner/barnkonventionen-kort-version>.

Barnombudsmannen (2009). *Jag vill säga något!Handledning för dig som vill arbeta med barns och ungas rättigheter*.

Barnombudsmannen (2006). ”Konst, hur man lever å lite annat.” *Barns och ungas tankar och åsikter om kultur*.

Billings, Laura. *The Paideia Classroom*, Eye On Education 1999.

Brottsförebyggande rådet (2007). *Var går gränsen?Handledning för temaarbeten om integritet, sexuella trakasserier och sexualbrott*. http://www.bra.se/extra/faq/?module_instance=2&action=category_show&id=3

Byreus, Karin (1996). *Du har huvudrollen i ditt liv*. Liber.

Börresen, Beate och Malmhøster, Bo (2004). *Låt barnen filosofera*. Liber, Stockholm.

Diskrimineringsombudsmannen (2010). *Husmodellen*. <http://www.do.se/sv/Material/Husmodellen---skolan/>

Diskrimineringsombudsmannen (2010). *Plan för skolan*. <http://www.planforskolan.se/>

Englund, Tomas (red.) (2007). *Utbildning som kommunikation – deliberativa samtal som möjlighet*. Daidalos, Lund.

Fischer, Robert (2005). *Teaching Children to Think*. Nelson Thornes.

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. <http://www.manskligarattigheter.gov.se>

Fritzell, Christer (2003). *Pedagogisk praktik som demokratiska samtal*. Växjö universitet.

Gerrevall, Per (2003). ”Bedömning av demokratisk kompetens – en pedagogisk utmaning”. I *Utbildning & Demokrati*, Vol 12, Nr 3, s. 41–66.

- Haglund, Liza (2001). *Att tänka noga*. Tiden.
- Haglund, Liza och Olsson, Anders (2004). *Öppet sinne, stor respekt*. Rädda barnen förlag.
- Hedlin, Maria (2010). *Lilla genushäftet 2.0 – Om genus och skolans jämställdhetsmål*. Linnéuniversitetet.
- Hultin, Eva (2007). ”Deliberativa samtal i skolan – utopi eller reell möjlighet?” I Englund, Tomas (red.). *Utbildning som kommunikation*. Daidalos, Lund.
- Johansson, Eva (2003). ”Att närma sig barns perspektiv”, *Pedagogisk Forskning i Sverige*, Årg 8, nr 1–2.
- Korczak, Janusz (2002). *Barnets rätt till respekt*. Natur och kultur.
- Larsson, Hans-Albin (2013). *Vår demokratis värdegrund – aspekter på en högst väsentlig del av lärarutbildningens gemensamma kärna*, Ordförandet Eksjö.
- Larsson, Kent (2010). ”Samhällskunskap, demokrati, kommunikation och lärande.” I Englund, T (red.). *Utbildning som kommunikation*. Daidalos, Lund.
- Liberg, C, Lundgren, U.P. och Säljö, R (red.) (2010). *Lärande skola bildning – grundbok för lärare*. Natur och kultur, Stockholm.
- Lindström, Lars (2000). ”Sokratiska samtal och reflekterande läsning.” I Björk, Maj (red.) *Att växa med språk och litteratur*. Svenskläraryöreningen, Lund.
- Lokal arbetsplan 2009, Förskolan Trollet i Kalmar. <http://www.kalmar.se/t/linklist.aspx?id=48540> (2010-11-08)
- Läroplan för förskolan* (Lpfö 98. Reviderad 2010).
- Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidsbemanningen* (Lgr 11).
- Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola* (Gy 2011)
- Läroplan för de frivilliga skolformerna* (Lpf 94).
- Oscarsson, Vilgot (2005). *Elevers demokratiska kompetens*. Rapport 2005:04, Göteborgs universitet.
- Pihlgren, Ann S (2010). *Sokratiska samtal i undervisningen*. Studentlitteratur.
- Premfors, Rune och Roth, Klas (red.) (2004). *Deliberativ demokrati*. Studentlitteratur.
- RFSL ungdom (2011) *Bryt! – ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*.

Regeringens proposition 2009/10:165. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet.*

Regeringens skrivelse 2009/10:106. *Dialog om samhällets värdegrund.*

Regeringskansliet (2006). *Mänskliga rättigheter – konventionen om barnets rättigheter. Salamancadeklarationen och Salamanca +10*, Svenska Unescorådets skriftserie 2/2006.

Skolinspektionen (2012). *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund*, kvalitetsgranskning, rapport 2012:9.

Skolverket (1999). *Ständigt. Alltid!* Dnr 1999:1345.

Skolverket (2000). *Deliberativa samtal som värdegrund.*

Skolverket (2000). *En fördjupad studie i värdegrunden.*

Skolverket (2000). *Strategi för Skolverkets arbete med de demokratiska värdena – en sammanfattning.*

Skolverket (2002). *Värdegrundsboken – om samtal för demokrati i skolan.*

Skolverket (2003). *Värdepedagogik i internationell belysning.*

Skolverket (2004). *Attityder till skolan 2003.*

Skolverket (2005). *Kvalitet i förskolan.*

Skolverket (2007). *Attityder till skolan 2006.*

Skolverket (2008). *Allmänna råd för utbildning av nyanlända elever.*

Skolverket (2009). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?*

Skolverket (2009). *Kunskapsbedömning i särskolan och särvux.*

Skolverket (2009). *Skolverkets lägesbedömning 2009*. Rapport 337.

Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?* Kunskapsöversikt.

Skolverket (2010). *Attityder till skolan 2009.*

Skolverket (2010). *Morgondagens medborgare. ICCS 2009: svenska 14-åringars kunskaper, värderingar och deltagande i internationell belysning*. Rapport 345.

Skolverket (2010). *Skolverkets lägesbedömning 2010*. Rapport 350.

Skolverket (2010). *Politisk information i skolan.*

Skolverket (2011). *Skolvardagens komplexitet – en studie av värdegrundsarbetet i skolans praktik.*

Skolverket (2012). *Allmänna råd med kommentarer om systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet.*

Theodorsson, Annika (2004). ”Deliberativt deltagande och dess effekter.”

I Premfors, Rune och Roth, Klas (red.) *Deliberativ demokrati.*

Wyndhamn, Anna-Karin (2013). *Tänka fritt, tänka rätt.* Göteborgs universitet.

De förskolor och skolor som lyckas levandegöra och gestalta värdegrunden i alla möten och aktiviteter, samtal och relationer har vävt in demokrati och mänskliga rättigheter i hela verksamheten – både som förhållningssätt och som systematiskt kvalitetsarbete. Undersökningar visar emellertid att arbetet med värdegrunden alltför ofta sker fragmentariskt eller bärs upp av enstaka eldsjälar. Det har också visat sig att barns och elevers kunskaper om de rättigheter de har enligt FN:s barnkonvention är bristfälliga.

Detta stödmaterial beskriver förskolans och skolans uppdrag att förmedla, förankra och gestalta grundläggande demokratiska värden. Här betonas att det demokratiska uppdraget i mångt och mycket är ett kommunikativt uppdrag och olika former av samtalsmetoder och verktyg lyfts som exempel på vad ett förhållningssätt utifrån värdegrunden kan betyda i praktiken. Materialet innehåller också reportage från några olika verksamheter och intervjuer med företrädare för några olika samtalsformer. Dessa är tänkta att inspirera till fortsatt utveckling av arbetet med värdegrunden.

Materialet vänder sig framför allt till förskollärare, lärare, förskolechefer och rektorer men i förlängningen till alla som kan – och ska – ta ansvar för att barn och elever bemöts som de individer de är och utifrån de rättigheter de har.

Skolverket

www.skolverket.se